

**28 ŞUBAT SÜRECİ ARİFESİNDE VE ERTESİNDE İKİ MİLLİ GÖRÜŞ
PARTİSİ: REFAH PARTİSİ (RP)-FAZİLET PARTİSİ (FP)
(KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ)**

**TWO NATIONAL OPINION PARTIES IN THE EVE OF AND AFTER
FEBRUARY 28TH PROCESS: WELFARE PARTY (RP)-VIRTUE
PARTY(FP) (A COMPARATIVE ANALYSIS)**

Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR¹

ÖZET

Bu çalışmada 28 Şubat süreci arifesinde ve ertesinde iki Millî Görüş partisi olan RP ile FP'nin karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Millî Nizam Partisi (MNP)'den RP'ye kadar Millî Görüş Hareketi'nin tarihi serüveni ele alındıktan sonra, RP ve FP kuruluşundan kapatılmasına kadar farklı açılardan incelenmiş ve iki Millî Görüş partisinin karşılaştırmalı tarihsel analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda her iki siyasi partinin, sosyolojik kökenler ve sınıfsal temsiliyet, parti tipolojileri, devlet hizmetleri ve kamu yönetimine bakışları, ordu ve yargıyla ilişkileri, doğuşları ve akıbetleri, aile gibi muhafazakâr düşüncenin temel argümanlarına dönük yaklaşımları açısından benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Fakat ekonomi ve dış politika anlayışı, seçim performansları, söylemleri, toplumsal cinsiyet politikaları, sivil topluma bakışları, kapatılmaları esnasında ve sonrasında Millî Görüş tabanındaki eğilim ve mobilizasyon bakımından her iki partinin birbirinden farklı olduğu sonucuna erişilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fazilet Partisi, Millî Görüş Hareketi, Refah Partisi.

Jel Kodları: Z18.

ABSTRACT

In this study the aim is to perform a comparative analysis of RP and FP which are two National Opinion parties in the eve of and after February 28th process. For this purpose initially the historical adventure of National Opinion starting from National Order Party (MNP) until RP is handled and then RP and FP were examined from various aspects starting from establishment until closure and a comparative historical analysis of two national opinion parties was performed. At the end of study it was determined that both parties show similarities in terms of sociological origins, class representation, party typologies, state services, their approach towards public services, their relation with army and judgement, their initiation and finalization and their approaches towards basic arguments of conservative thought such as family. However it was concluded that they have differences such as economy and foreign policy understanding, election performances, statements, public gender policies, their look towards the civilian community, tendency and mobilization in National Opinion base during and after their closure.

Key Words: Virtue Party, National Opinion Movement, Welfare Party

Jel Codes: Z18.

¹ İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
hakan.ozdemir@inonu.edu.tr

1. GİRİŞ

16 Ocak 1970'te Necmettin Erbakan'ın liderliğinde MNP'nin kurulmasıyla Milli Görüş Hareketi'nde başlayan partileşme süreci, MSP ile devam ederek Milli Görüş'ün 1974-1978 yılları arasında dört kez iktidar ortağı olmasını sağlayarak ilk semerelerini vermiştir. Ancak başından beri ordu ve yargı bürokrasisinin direnci ile karşılaşan Milli Görüş Hareketi, engellenmeye ve siyaset dışına itilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen Milli Görüş Hareketi, RP ile yoluna devam ederek katıldığı birçok yerel ve genel seçimde istikrarlı bir başarı sağlayarak popülaritesini zirveye taşımış ve büyük iktidar ortağı olarak hükümette yer almıştır. Adil Düzen retoriği, Batı karşıtı ve yönelimi İslam ülkelerine dönük olan dış politika anlayışıyla, muhafazakâr milliyetçi söylemi İslami kavramlarla kurgulayan ideolojisiyle, Müslüman kardeşliği gibi kendine özgü argümanlarıyla diğer merkez partileri karşısında avantajlı konuma gelen RP'ye rağmen; 28 Şubat sürecinin ürünü olarak doğan FP, başta selefi RP olmak üzere diğer Milli Görüş partilerinden farklı olarak yönünü Batı'ya çeviren, Adil Düzen retoriğinden kaçınarak liberal ekonominin gereklerine vurgu yapan, dinsel söylemler yerine liberal değerleri benimseyen, insan haklarını ve demokrasiyi önceleyen bir söyleme yönelerek değişen; ancak kaderi değişmeyen bir siyasi parti olarak nitelenebilir.

28 Şubat süreci arifesinde ve ertesinde iki Milli Görüş partisi olan RP ile FP'nin karşılaştırmalı analizinin yapılmasının amaçlandığı bu çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu amaçla sürdürülen çalışmada, basılı ve elektronik ortamda yapılan yazılı kaynak taraması neticesinde elde edilen araştırma makaleleri, kitaplar, köşe yazıları, parti program ve söylemleri, seçim beyannameleri ve diğer yazılı kaynaklar irdelenmiştir. Çalışmada RP öncesinde Milli Görüş Hareketi'nin tarihi serüveni ele alındıktan sonra, RP ve FP kuruluşundan kapatılmasına kadar genel özellikleri, seçim performansları, izledikleri politikaları, program ve seçim beyannameleri, propaganda ve söylemleri olmak üzere birçok açıdan incelenerek, farklı parametrelere göre tarihsel açıdan karşılaştırılacaktır. Çalışmada ele alınan iki Milli Görüş partisinin farklı eserlerde birçok kez incelendiği; ancak benzerlik ve farklılıkları bakımından kapsamlı bir şekilde karşılaştırılmadığı tespit edilmiştir. Bu alandaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlaması bakımından önemli olduğu düşünülen bu çalışma, şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde MNP'den RP'ye Milli Görüş Hareketi'nin serüveni ortaya konacaktır. Üçüncü bölümde RP, dördüncü bölümde de FP farklı açılardan incelenecektir. Beşinci bölümde iki Milli Görüş partisinin karşılaştırmalı tarihsel analizi yapılacak ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

2. MİLLİ NİZAM PARTİSİ'NDEN REFAH PARTİSİ'NE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN SERÜVENİ

Muhafazakârlığın daha özeldede İslam'la ilişkilendirilerek algılandığı ve muhafazakâr düşüncenin ana unsurlarının arka planda tutulduğu Türkiye'de, dini duyarlılığı bulunan siyasal örgütlenmeler açısından ilk kırılma noktasını teşkil eden Milli Nizam Partisi (MNP)'nden (Okutan, 2006: 315) önce, Milli Görüş Hareketi'ne değinilmesinde yarar vardır. Cumhuriyetin izlediği laiklik ve milliyetçilik politikalarına karşı beliren dinsel ve etnik temelli tepkilerin Cumhuriyetin kurucularını hem radikal olmaya ittiği, hem de devletin kolektif şuurunda İslami ve etnik kökenli oluşumların tehdit olarak algılanmasına yol açtığı Türkiye'de; 1925-1950 yılları arasında İslami oluşumlar, birbirinden bağımsız şekilde "ev" (Süleymançılık Hareketi'nde), "dershane" (Nurculuk Hareketi'nde) ve "camiler" (İskenderpaşa Dergâhında) ekseninde kalarak farklı stratejilere yönelmiştir (Yavuz, 2005: 591-592). Ancak Türkiye'de fiili anlamda çok partili hayata geçilen

Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde, İslamcılık yükselişe geçmiştir (Akdoğan, 2005: 621). Ülkede daha liberal bir havanın esmeye başladığı DP iktidarı döneminde, İslamcı siyasal hareketler ve söylemler de gün ışığına çıkmaya başlamıştır. DP'nin İslamcıları memnun etmeye yönelik olarak ezanın tekrar Arapça okunması, okullarda din dersinin zorunlu olması gibi icraatları (Poyraz, 2010: 313), birçok Nurcu, Süleymancı ve Nakşibendi hareketin demokratikleşmeye verdiği desteğin sürmesini sağlamıştır. DP iktidarının 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'yle devrilmesi ise, İslami kesimleri sisteme daha muhalif olmaya itmiş ve bu kesimler yeni dönemde Adalet Partisi (AP) etrafında toplanmışlardır (Yavuz, 2005: 593).

Bünyesinde büyük toprak sahiplerini, sanayi ve ticaret burjuvazisini barındıran AP, kapitalist gelişmenin hızlanmasına paralel olarak toplumda gerçekleşen işlevsel bölünmelere ilişkin oluşumları kendi içinde yaşamıştır. Bu oluşumlara yol açan ilk hareket, AP döneminde gerçekleşen iktisadi büyümeden en az payı alan küçük burjuvazinin tepkisiyle doğmuştur. AP'nin büyük sanayici ve serbest piyasadan yana izlediği politikalar, küçük ve bağımsız esnaf, zanaatkâr ve çiftçinin aleyhine olmuştur. MNP ve akabinde kurulan MSP de bu sınıfsal ayrışmanın ürünüdür. Artık devletçi kültürel politikalara karşı olmak tek başına yetmemekte olup, her toplumsal kesim kendi sınıfsal çıkarına uygun bir yapılanma talebinde bulunmuştur (Sarıbay, 1985: 96; Yavuz, 2005: 592). AP'de yaşanan oluşumlara yol açan bu hareketin yanı sıra, yasal düzeyde yansıyan ve özünde ideolojik sayılabilecek başka bir oluşumdan söz etmek mümkündür. Bu oluşum 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nin ürünü olan 1961 Anayasası'dır. Siyasal düşünce özgürlüğüne büyük önem atfeden, çağdaş uygarlık telakkileri ve yaşayış tarzına dayanan 1961 Anayasası'nın siyasal ideolojilerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında, milliyetçi ve sosyalist ideolojilerin yanında dinci ideoloji de ön plana çıkmıştır. Bu da MNP'nin kuruluşunda etkili olmuştur (Sarıbay, 1985: 97). Ayrıca AP'nin benimsediği laiklik anlayışından ve şeriatçılık adı altında İslamiyet'i Komünizmle aynı kefeye koyan zihniyetinden rahatsızlık duyan partideki muhafazakâr milletvekilleri de, yeni bir siyasi parti talebinde bulunmaya başlamışlardır (Kocabaş, 1997: 20-21).

Yeni bir parti kurulmasına dönük taleplerin arttığı bu dönemde, MNP'yi doğuran olay da, Türkiye Odalar Birliği içindeki kişiler düzeyinde görülen bir çatışmayla ilgilidir. 1966'da Türkiye Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı'na getirilen Necmettin Erbakan, 1968'de yapılan seçimle büyük ticaret ve sanayi çevrelerine rağmen, küçük ve orta çaptaki işadamlarının temsilcisi olarak Odalar Birliği Başkanlığı'na getirilmiştir. Ancak görüşlerine büyük sanayi ve ticaret kesiminin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının oldukça sert tepki gösterdiği Erbakan, AP Hükümeti'nin Ticaret Bakanı tarafından başkan olarak tanınmayarak, bu önemli karar merkezinin yönetiminden ivedilikle uzaklaştırıldığı gibi, milletvekilliğine aday olan Erbakan'ın adaylığı da AP lideri Demirel tarafından veto edilmiştir (Sarıbay, 2005: 576).

Demirel'in vetosunun ardından Erbakan, 1969 genel seçimlerine Konya'dan bağımsız milletvekili olarak adaylığını koymuş ve seçilmiştir. Seçimlerden kısa süre sonra, Senatör A. Tevfik Pakso'nun evinde yeni bir siyasi partinin kurulup, kurulmayacağı hususunda görüşmeler yapılmış ve yeni bir parti kurulması yönünde oydaşmaya varılmıştır. Yeni bir parti kurulması yönünde alınan bu kararı, İskenderpaşa Cemaati'nin lideri Mehmet Zait Kotku da açıkça desteklemiştir. Kotku aracılığıyla sağlanan Nakşibendi Tarikatı desteğinin yanında, Nurcu Akım'ın da desteğine dayanarak teşkil edilen partiye (Yeşilada, 2002: 64-65) bir lider aranırken, popüleritesi sebebiyle Erbakan bulunmuştur. Erbakan'ın liderliğinde, on sekiz kişi tarafından 16 Ocak 1970'de MNP kurulmuştur. Ardından Isparta Milletvekili Hüsamettin Akmumcu ve Tokat Milletvekili Hüseyin Abbas'ın katılımıyla MNP, TBMM'de üç milletvekiliyle temsil edilmeye başlamıştır. Ancak bağımsız bir siyaset

yapma konusunda tecrübesiz olan MNP'ye güç veren cemaatler içinde güçlü ve daha da önemlisi dışı açık bir entelektüel üretim yapılamadığı gibi, MNP'nin İslamcılığının düşünce olarak sağcılıktan kopmamış olması ve kendilerinin "sağı bölmeye" suçlanmak gibi birçok sorunu bulunmaktaydı. Bu sorunlarla yüzleşen MNP, kısa sürede acemiliğinin, tabanındaki heyecanın ve devlet aygıtının henüz güçlü bir İslami partiyi hazmedecek bünyeye sahip olmamasının kurbanı olmuştur. Anayasa Mahkemesi tarafından 20 Mayıs 1971'de verilen kapatma kararıyla siyasi hayatı biten MNP'nin lideri Erbakan da kapatma kararının ardından önce Almanya'ya, oradan da İsviçre'ye göç etmiştir (Çakır, 2005: 545-547).

Türkiye'de siyasi atmosfer normale dönene kadar İsviçre'ye sığınan Erbakan'ın liderliğindeki İslamcı gruba hiçbir ceza uygulanmadığı gibi, 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi (MSP)'nin kurulmasına ve bir yıl sonra yapılacak genel seçimlere katılmasına müsaade edilmiştir (Ahmad, 2011: 188). Ancak bu kez MNP yöneticileri, Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararı nedeniyle daha temkinli davranmıştır. Bu nedenle yurda dönen Erbakan, MSP'nin kurucuları arasında bile yer almamayı yeğlemiştir. MNP'nin deneyimlerine dayanan MSP, yurt düzeyinde hızlı bir şekilde örgütlenerek, Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında 14 Ekim 1973'teki genel seçimlere katılmıştır (Poyraz, 2010: 315-316). Seçimlerden %11.8 oy oranıyla kırk sekiz milletvekili çıkararak üçüncü büyük parti olarak çıkmayı başaran MSP, Batı dünyasının teknolojisine genel olarak sıcak bakan; ancak Batı'nın siyasi değerlerine kayıtsız kalan, Cumhuriyetin resmi paradigmasını oluşturan "muasır Batı medeniyetiyle bütünleşme ideali"nde bir gedik açarak ülkenin rotasını İslam ülkelerine çevirmeyi ve Türkiye'nin başını çektiği bu dünyada yeni bir blok oluşturmayı dış politikanın ana hedefi haline getirmeyi amaçlayan bir siyasi partiydi (Çaha, 2007: 147). Bu özelliklerinin yanı sıra, selefi olan MNP'yle paralel olarak küçük sanayici ve tüccara dayalı bir ulusal gelişmeyi öngören bir siyaset izlemesi sebebiyle karşı devrimci ya da Atatürk karşıtı bir siyasi parti olarak damgalanan (Kongar, 2006: 179-180) MSP, buna rağmen taşra sermayesinin ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında uğradığı zarardan ve duyduğu tedirginlikten dolayı, mevcut ekonomik düzene yoksul kitlelerden gelen tepkiler ve dindar kesimin umut bağladığı yeni bir oluşum olması nedeniyle seçimlerde beklenmedik bir başarıya imza atmıştır. Seçimlerden kısa süre sonra da, 20 Ekim 1973'te, yapılan MSP Genel İdare Kurulu Toplantısı'nda Erbakan Partinin genel başkanlığına getirilmiştir (Poyraz, 2010: 139).

Seçimlerde hiçbir partinin hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu sağlayamamasından dolayı, ülke 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ne kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girmiştir. Seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün birbiri ardına hükümeti kurmakla görevlendirdiği Bülent Ecevit, Süleyman Demirel ve Naim Talu'nun kendilerine verilen görevi iade etmesinin ardından, seçimlerden %33 oy oranıyla birinci parti olarak çıkan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile MSP anlaşarak, 7 Şubat 1974'te güvenoyu alan koalisyon hükümetini kurmuştur (Demirel, 2013: 75). Ancak CHP-MSP Koalisyonu'nun kuruluşu, daha sonraki krizlere yol açan önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir. Çünkü dini eğilimleri yüksek olan MSP'nin koalisyon ortağından talepleri, dönemin bürokratik seçkinlerine oldukça uzak mahiyette olup, her iki partinin liderleri de birbirine oldukça zıt kutuplarda yer almaktadır. Nitekim her iki siyasi partinin liderlerinin hükümet etme konusundaki anlaşmazlığı nedeniyle bu koalisyon hükümetinin ömrü, on ayla sınırlı kalmıştır (Heper, 2006: 207). CHP ile yaşanan bu ilk koalisyon denemesinin ardından MSP, bu kez 31 Mart 1975'te AP lideri Demirel başkanlığında kurulan ve ömrü 5 Haziran 1977'deki genel seçimlere kadar süren I. Milliyetçi Cephe Koalisyonu'nda Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ile birlikte yer almıştır (Safi, 2007: 286).

5 Haziran 1977'deki genel seçimlerde oy oranını %11.8'den %8.6'ya düşüren MSP, seçimlerin ardından Demirel'in başkanlığında kurulan II. Milliyetçi Cephe Koalisyonu'nda da yer almıştır. Demirel'in başkanlığında AP, MSP ve MHP'nin oluşturduğu II. Milliyetçi Cephe Koalisyonu'nda yer alan MSP'nin milletvekili sayısı önceki döneme göre yarıya düşmesine rağmen (24 milletvekili), "anahtar parti" iddiasını sürdürüp taviz vermez tutumunda ısrar etmesi, AP'de zor günlerin yaşanmasına neden olmuştur (Çakır, 2005: 547). Nihayet CHP'li Altan Öymen ve Hayrettin Uysal tarafından ülkenin içine düştüğü yoksulluk, güvenlik zafiyeti ve Anayasadan uzaklaşıldığı iddialarıyla II. Milliyetçi Cephe Hükümeti aleyhine verilen gensoru önergesinin görüşmelerinde güvenoyu alamayan Hükümet düşürülmüştür. II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin ardından kurulan Ecevit Hükümeti, 14 Ekim 1979'daki ara seçimlerde muhalefetin iktidar partisini üyeleri itibarıyla geçmesi üzerine Ecevit'in istifasıyla sona ermiştir. Ecevit'in istifasının ardından, Demirel'in başkanlığında MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği azınlık hükümeti kurulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 183). Bu hükümet de, 1970'li yılların ikinci yarısında artan siyasi istikrarsızlık ve kanlı toplumsal kutuplaşmaların getirdiği 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'yle sona ermiş ve MSP dahil dönemin siyasi partilerinin tamamı kapatılmıştır (Ermağan, 2011: 229).

3. 28 ŞUBAT SÜRECİ ARİFESİNDE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN KALESİ REFAH PARTİSİ: VESAYETÇİ DEMOKRASİNİN KURBANİ SİYASİ PARTİ

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'yle kapatılan tüm siyasi partiler, darbe yöneticilerinin demokratik hayata dönüş kararıyla 1983'ten sonra yeni adlara ya da önce farklı adlara ardından 12 Eylül öncesindeki adlarına tekrar kavuşmuşlardır. Demokrasiye tekrar dönülmesiyle birlikte (Poyraz, 2010: 316-317) Avukat Ali Türkmen'in başkanlığında 33 kişi tarafından 13 Temmuz 1983'te kurulan RP de, MSP'nin yerine Milli Görüş Hareketi'nin yeni partisi olarak Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır (Çakır, 2005: 548). Ancak RP'nin kurulmasının ardından ordunun kamu yaşamında İslam'ın rolüyle ilgili sert düzenlemeleri sürdürmeye karar vermesinden dolayı, 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından RP'nin kurucu üyeleri veto edilmiştir. MGK'nın vetosundan dolayı seçimlere katılamayan ve genel başkansız kalan RP'nin başına, Ahmet Tekdal getirilmiştir. Tekdal'ın genel başkanlığında 25 Mart 1984 yerel seçimlerine katılan RP, genel oyların %4.4'ünü alarak Van ve Şanlıurfa belediye başkanlıklarını kazanmıştır (Yavuz, 1997: 71). RP'nin Türk siyasal hayatına damgasını vurması için, siyasi yasaklarının kalkması ve Erbakan'ın 11 Ekim 1987'deki RP İkinci Kongresi'nde Partinin genel başkanlığına seçilmesini beklemek gerekmiştir. Erbakan'ın genel başkanlığında 29 Kasım 1987 genel seçimlerine katılan RP, seçimlerde %7.3 oranında oy alarak dördüncü büyük parti olmuştur. RP ilk sandık başarısını, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde oyların %9.8'ini ve Konya, Sivas, Van, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş il merkezlerinde belediye başkanlıklarını alarak elde etmiştir. 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde ise, %16.2'ye erişen oy oranıyla oylarını ikiye katlamıştır. Seçimlere Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak yaparak giren RP, 62 milletvekili çıkarmıştır. RP en büyük başarısını 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde genel oyların %19.1'ini alarak elde etmiş olup (Çakır, 2005: 548-49; Yılmaz, 2012: 365-366), Partinin bu başarısı 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde %21.3'lük oyla birinci parti olmasının yolunu açmış ve RP'nin popülaritesini zirveye taşımıştır (Akdoğan, 2005: 622).

Kuruluşu ve katıldığı seçimlerdeki performansı kısaca özetlenen RP'nin ideolojisi, kimliği, söylemi, ekonomi politikası ve kısmen dış politikası, siyasi başarısıyla paralel şekilde dinamik bir görünüm arz etmiştir. Selefî MSP'den farklı olarak daha az dinsel

kavramlardan oluşan, daha demokrat bir söyleme sahip olan RP'nin ideolojisinin, muhafazakâr milliyetçi söylemi İslami kavramlarla kurgulayan bir yanı bulunmaktaydı. Dünya görüşünü Milli Görüş şeklinde tanımlayan RP, hem milliyetçi hem de İslamcı bir partiydi. Muhafazakâr-milliyetçi yönü bulunan RP, devletçiliğe vurgu yapan ve “Yeşil Kemalizm” olarak nitelenebilecek düzeyde devlet aşkı içinde olan bir parti profili çizmesine rağmen, hem düzen hem de diğer siyasi partilerin sistem karşıtı bir parti olduğu iddialarına maruz kalan; ancak bunlara karşı gelmeyen, en sivil yönü İslamcılık olan, çevreyi aşamalı olarak merkeze taşıyarak merkezle çevre arasında adeta lastik görevi gören bir siyasi partidir (Yavuz, 2005: 596-600). RP'nin sosyal tabanı, geleneksel dindar zümreler, büyük kentlerin çeperinde toplanıp da milli gelirden yeterli düzeyde pay alamayan yoksul kesimler ve kırsal alandan, topraktan henüz kopup küçük kentlere gelen dağınık bireylere dayanmaktaydı. Partinin sosyal tabanını teşkil eden bileşenlerden geleneksel dindar zümrelerin bütün zor koşullara rağmen belli düzeyde ekonomik bir performans göstermesine rağmen, buna mukabil kimliklerini kamusal alana taşıyamamaları ve önlerine çıkan engelleri aşamamaları; milli gelirden sınırlı düzeyde pay alan geniş yoksul kesimlerin daha somut ve uygulanabilir projeler istemeleri ve topraktan kopup küçük kentlere göçen bireylerin büyük kentlere yönelmesi RP'ye destek vermelerini sağlamıştır. Ayrıca Anadolu'da palazlanmaya başlayan küçük ve orta ölçekli sermayenin bir yandan uluslararası sürece dahil olmak için daha çok özgürlük ve sivil inisiyatif isterken, diğer yandan resmi toplumla da karşı karşıya gelmek istememesi, RP'ye yönelmesine yol açmıştır. RP'nin “Adil düzen, kimlik beyanı, aidiyet, ahlaki dürüstlük, farklı dış politika ve Müslüman kardeşliği” gibi kendine özgü argümanları da RP'yi diğer merkez partileri karşısında avantajlı konuma taşımıştır (Bulaç, 2009: 549).

RP, İslamcı ve şeriatçı olma suçlamasıyla sık sık karşılaşılan Milli Görüş Hareketi'nin kurduğu bir siyasi parti olmasına rağmen, dini motifleri ve mesajları olabildiğince açık şekilde kullanmaktan kaçınmamıştır. Propaganda, slogan ve söylemleriyle dinsel ve yerel ağırlıklı bir kimlik tasarlamaya çalışan RP, “Başörtüsü milli kıyafetimizdir” diyecek kadar yoğun dinsel içerikli bir söyleme, “diğer partilerin seçmenleri, bizim ise inananlarımız var” şeklinde parti içi örgütlenmenin dinsel kaynaklı bir motivasyonla pekiştirilmesini amaçlayan bir propagandaya başvurmaktan dahi çekinmemiştir (Küçükyılmaz, 2010: 106). Parti Programı'na bakıldığında, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Selefî Milli Görüş partilerinde olduğu gibi, kalkınmacı-ithal ikameci modelle kapitalizmin geliştirilmesi için dini, bir araç olarak gören bakış açısının da aynen korunduğu Parti Programı'nda, “Temel Prensipler” başlığı altında din ve laiklik konusu; “Millî Eğitim ve Öğretim” başlığı altında ise, dinsel eğitim konusu işlenmiştir. Bol miktarda İslami öğeyi söylemlerinde barındıran RP, Parti Programı'nda laiklik, vicdan ve inanç hürriyeti hususlarına fazla yer ayırmamıştır (Şen, 2004: 272). Laiklik, din ve vicdan hürriyetinin birkaç cümleyle ele alındığı Parti Programı'nda; “fikir, vicdan ve düşünce hürriyetine duyulan inanç ve bu hürriyetlere yönelik her türlü baskının iptidai ve laikliğe aykırı kabul edildiği; laikliğin din düşmanlığı olmayıp aksine söz konusu hürriyetleri her türlü ihlalden koruyacak bir prensip olarak geliştirildiği ve uygulamaya konulduğu” ifade edilmiştir (Refah Partisi Programı, 1986: 42). Parti Programı'nın “Millî Eğitim ve Öğretim” başlığı altında ise, “Din eğitiminde aydın din kadrosu yetiştirilerek ihtiyaçlarının karşılanması, din görevlilerinin terfi edilmelerinin ve sayı bakımından milletin ihtiyacını karşılayacak düzeye eriştirilmesinin gerekliliğine inanıldığı; din eğitiminin manevi gelişmenin temeli olduğu gibi yeni nesillerin hizmetinde bulunacağı asil Türk milletinin manevi hasletleriyle de yakından tanınmasına ve yapacağı hizmetlerde başarılı olmasına yardımcı olacağı” dile getirilmiştir (Refah Partisi Programı, 1986: 53).

Ancak RP liderliğinin ürettiği mesajlara, Parti Programı'nda, söylem ve propagandalarında kullandıkları dini motiflere bakarak RP'yi "şeriat esaslarına dayalı", "din devleti tesisine çalışan" bir parti olarak tanımlamak oldukça hatalıdır. Önder kadrosu içinde dini eğitim almış kişilerin sınırlı, çarpıcı bir şekilde mühendislerin ağırlıkta olduğu RP'nin söylemleriyle Kemalist çevrenin şimşeklerini üzerine çeken lideri Erbakan da bir cami imamı kadar dini bilgiye sahip olmadığı Partinin kurmaylarınca dile getirilen, teknokrat yönü ön plana çıkan bir isimdir. Buna rağmen RP, tekeline geçirdiği "antici" retoriği, sosyal adalet, milli onur, gelenek, muhafazakârlık ve din gibi argümanlarla zenginleştirmiş ve "iktidara aç" toplumsal kesimlerin dinamik, ısrarlı ve kararlı particiliğiyle bu argümanları mezcederek sonuca ulaşmıştır (Türköne, 1994: 72-73).

Siyasi partilerin mücadelesinin çatışmacı sosyo-politik kimlikler ve iyi yaşam düzeyi üzerine konuşlandığı 1990'lar Türkiye'sinde, yoksul ve yeni kentleşmiş kitleler Müslüman olarak kabul edilmeyi ve tanınmayı tercih etmiştir. Onlar bu tercihi ve ekonomik ürünler ile ekonomik genişlemenin eşit olarak dağıtılması isteğini RP'nin Adil Düzen açıklamasında bulmuştur. Bu yüzden, Parti Türkiye'nin sessiz ve bastırılmış kitleleri ve sosyal, kültürel ve politik etkileşimleri yeniden tanımlamak ve dönüştürmek için arayış içinde olan sosyal akımlar için kurumsal bir çerçeve önermiştir (Yavuz, 1997: 74-75). RP'nin kendisini diğer partiler karşısında avantajlı konuma taşıyan Adil Düzen retoriği altında sergilediği ekonomik model, gerçekten Üçüncü Dünyacı, RP propaganda literatüründe sıklıkla kullanılan antiemperyalist dille tutarlıdır. Adil Düzen modeli, Batının serbest piyasa ekonomisiyle Doğu Bloku ülkelerinin devlet kontrollü Sosyalizmi arasında karma bir ekonomik yapıyı, "üçüncü bir yolu" canlandırmaktadır. Karma ekonomik modelde, devletin temel altyapı ve bölüşüm desteği sağlamasında önemli rol oynadığı özel girişimin teşkili, ekonomik gelişmişliğin ana motoru olarak görülmektedir. Adil Düzen projesi, aynı zamanda özellikle faizsiz bankacılık gibi bir grup İslami elementi de içermektedir. RP'nin Adil Düzen retoriği, bireyselliğe ve pazara daha fazla, sosyal adalete daha az vurgu yapan başlıca merkez sağ partilerin pozisyonundan oldukça farklı bir duyguyu içermektedir. Aynı zamanda, demokrasiye, insan haklarına ve sosyal adalete daha fazla, özel girişimciliğe daha az vurgu yapan, soldaki sosyal demokrat partilerin pozisyonundan belirgin bir şekilde farklıdır (Öniş, 1997: 754). Bazı seküler çevrelerce kabile Sosyalizmi, Sovyet stili Komünizm veya Arap tipi Sosyalizm olarak adlandırılan Adil Düzen projesi, kronik ekonomik problemlere ve toplumda algılanan ahlaki erozyona karşı geliştirilen eklektik, kompleks ve ütöpic bir yaklaşımdır. Dayanışmayı, uyumu ve adaleti, Türk toplumunun cemaatçi geleneklerini vurgulayan Adil Düzen projesi, daha iyi bir toplum kurmak için modern teknolojinin kullanılması gerektiğini savunmakta, modernite ve ilerleme umudunu önlememekte, farklı bir bağlamda sunmaktadır. Hızlı ekonomik gelişme ve ulusal gelirin adil dağıtımı ana temalarına dayanan Adil Düzen Projesi; "politika, ekonomi, bilim, din ve ahlak" şeklinde sıralanabilen farklı ve ilişkili alanların toplamından oluşmaktadır. Bu alanlardan politika, daha iyi sosyal düzenlemeler için ulusal gelirin dağıtımının yeniden düzenlenmesini sağlamayı amaçlayan siyasi gücün elde edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Ekonomi, sosyal adalet konusuna ve ekonomik sahada banka faizlerinin elemine edilmesini gerçekleştirmek üzerine odaklanmaktadır. Bilimi, ifade özgürlüğünü ve modern teknolojiyi cesaretlendirmekte ve her nerede bulunursa bulunsun bilimsel gelişmeleri engelleyen her türlü engelli reddetmektedir. Nihayet din ve ahlak, toplumda algılanan ahlaki erozyonu azaltmak için, İslami prensiplere dayanan manevi bir yaşam stilini önermektedir. Ahlak; sıkı çalışma, toplum hizmetleri, kardeşlik ve böylece sosyal barışın temeli olarak iddia edilmektedir (Yılmaz, 2012: 368).

Adil Düzen retorikğine sahip olan RP, selefi olan Milli Görüş partilerinden farklı olarak, devletçi ve korumacı politikalarından vazgeçerek piyasa ekonomisi modeline yönelmiştir. RP'nin ekonomi politikasındaki bu yön değişikliğinde, Turgut Özal döneminde uygulanan neo-liberal politikalar sonucu oluşan “imkân alanları” ve bu alanlardan yararlanan Anadolu burjuvazisinin devletin kontrolcü ve sınırlayıcı gücünden kurtulma önceliği oldukça etkili olmuştur (Yavuz, 2005: 597). Özal tarafından 1980'lerin sonlarında ve 1990'larda uygulanan serbest piyasa politikası, küçük ölçekli işadamları ve büyük şehirlerdeki küçük burjuva tarafından desteklenmiştir. Özal'ın serbest piyasa politikasını benimseyen bu kesimler, devlete ve büyük sanayicilere karşı kamuoyu oluşturmak için İslami sembollere ve etiğe en iyi silah olarak bakmıştır. Özal döneminde uygulanan serbest piyasa politikasıyla ülkede meydana gelen ekonomik gelişmeden en fazla küçük ölçekli şirketler yararlanmış ve Avrupa pazarlarıyla hızla birleşme görüşünde olan büyük iş çevrelerine karşı çıkarlarını korumak için Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)'ni kurmuşlardır. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve genellikle büyük iş camiası tarafından yaratılan rekabetsiz çevreye karşı, MÜSİAD tarafından tam liberalizasyon ve Türk ekonomisinin özelleştirilmesi savunulmuştur (Yavuz, 1997: 72). Anadolu'da palazlanan bu yeni burjuva sınıfının talepleri RP'nin piyasa ekonomisi modeline yönelmesine yol açmıştır. Dolayısıyla RP, Özal'ın mimarlığını yaptığı 24 Ocak 1980 Kararları'nın ürünü olarak beliren liberal ekonomik gereksinimleri sağlamaya yönelik ve Cumhuriyetten itibaren kendisini İslamcılık çeperi içinde ifade etmiş ekonomik ve sosyal kesimler arasındaki kopuşu birbirine bağlayan bir Milli Görüş partisi olmuştur (Bakan ve Arpacı, 2012: 136).

RP'nin ekonomi anlayışı kadar, dış politika anlayışı da diğer siyasi partilerden farklılık göstermektedir. Parti Programı'nda “Dış Politika” başlığı altında; bütün ülkelerle ve bilhassa komşularla iyi ilişkiler tesis edileceğine, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olunan ülkelerle ilişkilerin daha fazla geliştirilmesinin mümkün olduğuna, bundan her türlü maddi ve manevi yararlar doğacağına inanıldığına değinilmiştir (Refah Partisi Programı, 1986: 31). Parti Programı'nda açıkça dile getirilmemesine rağmen RP'nin dış politika yönelimi, siyasi düzenin diğer kurulu partileriyle güçlü bir tezatlık oluşturmaktadır. RP'nin anti Batıcı yönelimi gereği temel hedefi, Türkiye ile geri kalan İslam ülkeleri arasında sıkı bir birlik oluşturmaktır. Ortadoğu ülkeleri, Sovyetler Birliği sonrasında kurulan Asya ülkeleri ve nüfusu ağırlıklı olarak Müslüman olan Malezya ve Endonezya gibi ülkelerle işbirliğini savunan RP'nin dış politikası, milliyetçilik ve İslami transnasyonalizmin ilginç bir karışımını yansıtmaktadır. Bir düzeyde RP'nin transnasyonalizm açıklaması, kardeşlik ve İslam ülkeleri arasında işbirliği üzerine vurgu yapılması anlamındadır. Ekonomik potansiyeli ve jeopolitik pozisyonu bakımından Türkiye'yi İslam dünyasının liderliği için doğal bir aday ülke olarak gören RP, Batı yönelimli merkez partileriyle taban tabana zıt bir şekilde AB'yi yoğun bir şekilde eleştirmekte ve reddetmektedir (Öniş, 1997: 754-755). 1989'da yapılan II. Parti Kongresi'nde genel başkanlığa seçilen Erbakan, dış politikada “Müslüman Ülkeler Birleşmiş Milletler Teşkilatı” kurulması gerektiğini, seksene yakın ülke ve topluluğun kendi Birleşmiş Milletler teşkilatını kurdukları zaman, bu teşkilatın yeryüzünde “kuvvetin” değil, “hakkın” hâkim olmasını amaç edineceğini belirtmiştir (Üste, 2006: 343). Erbakan'ın en yakın danışmanlarından biri olan ve Refahyol Hükümeti döneminde Devlet Bakanlığı ve Hükümet sözcülüğü yapan Abdullah Gül de, “Bizim AB'ye karşıtlığımız Avrupa ülkelerinden farklı bir kültüre, farklı bir kimliğe ve farklı ekonomik yapıya sahip olmamız temeline dayanmaktadır” demiştir. Erbakan da bu farklılıkların altını, AB içinde Müslüman toplulukların uğradığı baskıyı belirterek çizmektedir. Aynı zamanda, AB'nin karar alma yöntemi hakkındaki endişelerini de dile getiren Erbakan, AB'nin karar alma sürecinin karanlık bir odada, parlamenterlerin ya da üye ülkelerin yurttaşlarının görüşleri alınmadan sürdürüldüğü vurgusunu yapmıştır. Ayrıca RP, özellikle Türkiye'nin

AB'nin resmi karar alma sürecine dahil olmadan AB'nin dış ticaret politikasına uymak zorunda kaldığı gerekçesiyle Gümrük Birliği'ne de karşı çıkmıştır (Robins, 1997: 86).

Dış politikada Batı ve AB karşıtı bir tutum izleyen RP, içte de vatandaş-devlet ikileminde tercihini vatandaştan yana yaptığını beyan ederek sistemdeki partilerden farkını tekrar ortaya koymuştur. RP'nin daha iyi çözümlenebilmesi için devlet hizmetleri konusundaki yaklaşımı kadar, adalet, bayındırlık, işçileri, milli eğitim ve aile gibi konulardaki görüşlerine değinilmesinde yarar vardır. Bunun için de Parti Programı'na göz atılması gerekmektedir. Kamu hizmetlerinde kamu görevlilerinin kendilerini vatandaşın emrinde gören ve bu açıdan vatandaşa yaklaşan zihniyeti hâkim kılmaya çalıştıklarının ifade edildiği Parti Programı'nda, diğer kamu hizmetlerine nazaran ihmale uğramış olan adalet mekanizmasının ve mahkemelerin ihtiyaçlarının süratle giderileceği ve yargı bağımsızlığı için adli teminat müessesesinin revize edilmesinden yana oldukları belirtilmiştir. Bayındırlık hizmetlerinde büyük bir hamleye ihtiyaç duyulduğunun belirtildiği Program'da, işçileri hizmetlerinin ihtiyaca cevap verecek düzeye ve kapasiteye kavuşturulması, milli eğitim ve öğretimin yurt kalkınmasına ve bu kalkınmanın doğurduğu ihtiyaçlara cevap verecek biçimde yeniden şekillendirilmesi gerektiğine değinilmiştir. Milli eğitim ve öğretimde din eğitimine ayrı bir önem verdiğini belirten RP, din eğitiminin manevi gelişmenin temeli olduğu ve milli kalkınma hamlelerinde Türk milletinin manevi potansiyelinin harekete geçmesine ve bu hamlelere hız verilmesine olanak sağlayacak şekil ve şartlara kavuşturulması gerektiği temasını işlemiştir. Ailenin milletin temeli olduğuna inanıldığı vurgusunun yapıldığı Parti Programı'nda, fertlerin manevi eğitim ve gelişiminin aileden başladığı, ailenin güçlenmesi, huzur saadet ve selamet içinde yaşaması ve her türlü yıkıcı maddi ve manevi tehditten korunması için gereken bütün önlemlerin alınmasının vazgeçilmez prensipleri arasında olduğu ifade edilmiş olup, ailenin dışında birey olarak kadına değinilmemiştir (Refah Partisi Programı, 1986: 8-23).

Ancak RP döneminde önceki Milli Görüş partilerinden farklı olarak kadın, kamusal ve siyasal alanda görünmeye başlamıştır. İslami hareketin yükselişiyle birlikte eskiden evlerine hapsedilen kadınların artık cemaat ya da partinin çıkarları için belli düzeyde toplumsallaşıp siyasallaşmasına izin verilen 1980'ler Türkiye'sinde, bu amaca uygun olarak cemaatler ya da parti bünyesinde kadın birimleri kurulmuştur. Büyük ölçüde erkeklerin denetimi altında bulunan bu birimlerin kadın konusunu ayrı ve özel bir formda ele alması arzulan bir şey değildi; ancak konunun hayatiyeti ve buralara devam eden kadınların belki de yegâne kamusal mekân olmaları nedeniyle bu birimler adeta "kadınlar gettosu"na dönüşmüştür. Özellikle büyükşehirlerde faaliyet gösteren birçok cemaatin bünyesinde, bazı durumlarda bir dernek ya da vakıf tabelası altında örgütlenen bu birimler, bir tür "kadın kolu" işlevi üstlenmiştir (Çakır, 2000: 32). 1980'lerde ülkede yaşanan bu dönüşümde RP'nin payı oldukça büyüktür. 1980 sonrasında kadın konusunda en büyük atağı gerçekleştiren siyasi parti olan RP, bir yandan başörtüsüyle üniversitelere devam edilmesine öncülük ederek destek vermiş, diğer yandan da kadınları siyasal faaliyetlere çekerek onları kendi programları doğrultusunda harekete geçirmiştir. Parti bünyesinde faaliyet gösteren kadın komisyonlarında görev alan RP'li kadınlar, 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde partilerini birçok yerde yerel yönetimlerin başına getirmişlerdir. RP'li kadınların bu seçimlerde İstanbul'da ev ev dolaşarak yaptığı çalışmalar, partinin kadına bakışında büyük bir aşınmaya yol açmıştır. İslami bir söylemle yola çıkan RP, fikirlerini sahiplendiği İslami düşünürlerin karşı oldukları "kadının kamusal alana çıkışı" konusunda büyük bir yol kat etmiştir. RP'nin kadınlarda siyasete karşı uyandırdığı ilgi, kadınların zamanla geleneksel ev kadını rolünden sıyrılıp "politik birey"e dönüşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Çaha, 2010: 257).

İslamcı kadının siyasallaşmasında kilit rol oynayan RP'nin daha iyi analiz edilebilmesi için, öncelikle RP'nin en büyük başarısı olan 27 Mart 1994 yerel seçimleri ve kısmen onun semeresi olan 24 Aralık 1995 genel seçimlerinin üzerinde durulması, akabinde genel seçimlerden 28 Şubat sürecine uzanan 'yukarıdan ayarlı' döneme değinilmesinde yarar vardır. %19.1'e varan oy oranıyla 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde oylarını artıran RP'nin bu başarısı, RP'ye Türkiye'nin en büyük iki şehrinin -Ankara ve İstanbul'un- yanı sıra, birçok il merkezini kontrol etme olanağı tanımıştır (Küçükcan, 2003: 493). 1994 yerel seçimleri, Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanı olduğu İstanbul örgütünün başını çektiği "Yenilikçiler" in gerçek gücünü ortaya çıkarmıştır. Erdoğan'ın en yakın rakibi ANAP'lı İlhan Kesici'ye 100 binden fazla oy fark atıp İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesiyle ülkede yaşanan büyük şok, Ankara'da 11 bin oy farkla RP'li Melih Gökçek'in seçilmesiyle iyice katmerleşmiştir (Çalmuk, 2005: 551-552). Ankara ve İstanbul'un büyükşehir belediye başkanlıklarının alındığı yerel seçimler, adeta siyasal İslam'ın zaferi olmuştur. Seçimlerde büyükşehirliere alışamayan, ahlaki değerleri yozlaşmış ve dinden kopmuş olarak gören büyük kentlerin taşralı sakinleri, dini ve RP'yi bir sığınak olarak görmüştür. RP'nin gecekondular semtlerinde yaptığı yoğun propagandalar da Partinin başarısını artırmıştır (Ay, 2004: 7). Ana muhalefet partisi oylarında düşmenin olduğu, iktidarın büyük ortağı DYP'nin ancak vaziyeti kurtarabildiği ve küçük ortak SHP'nin tam bir hezimet yaşadığı bu seçimler, oylarında artış beklenen MHP'de de tam bir şok etkisi yaratmıştır. Oy oranından öte bir de ortada pratik bir sonuç bulunmaktaydı: RP'nin kazandığı belediye başkanlıkları başta İstanbul ve Ankara olmak üzere ülke nüfusunun üçte birini yönetecekti. Sonuç olarak RP dışında kimsenin hesabının tutmadığı bu seçimlerde (Türköne, 1994: 66) RP, 6 büyükşehir, 22 il, 92 ilçe ve 207 belde olmak üzere toplam 327 belediye başkanlığı kazanmış, Güneydoğu'dan da birinci parti olarak çıkarak geleneksel oy deposu olan Kürt illeriyle olan ilişkisini rehabilite etme noktasında önemli adımlar atmıştır (Çalmuk, 2005: 551-552).

Yukarıda da değinildiği gibi, 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde RP'nin gösterdiği bu başarı, 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde RP'nin %21'lik oyla birinci parti olmasının yolunu da açmıştır. Başka bir ifadeyle 1995 genel seçimlerinde elde edilen bu başarı, 1994 yerel seçimlerinde kazanılan başarıyla birlikte yerel yönetimlerdeki rüzgârın genel siyasete yansımasydı (Akdoğan, 2005: 622). Seçimlerden önce yayımlanan Refah Partisi 24 Aralık 1995 Seçimleri Seçim Beyannamesi'nde, ülkedeki sorunların asıl sebebinin taklitçi zihniyetlere sahip partilerin yanlış politikaları olduğu ve bu sorunların çözümünün Refah Partisi'nden geçtiği belirtilmiştir. Seçim Beyannamesi'nde; kuvveti üstün tutan taklitçi siyasi partilere rağmen hakkı üstün tuttuğunu iddia eden RP, Batı'ya uydu olmak yerine bağımsızlıktan yana olduğunu, "koyu faizci kapitalist düzene" rağmen "adil ekonomik düzen"i savunduğunu, baskıcı "gardiyan devlet"e rağmen insan haklarına ve özgürlüklere saygı duyan "garson devleti" öncelendiğini, inançlı temiz kadrolarla yürütecekleri Adil Düzen projesiyle ve gerçekleştirecekleri üretim seferberliğiyle işsizlikle mücadele edeceklerini, ekonomik kalkınmada IMF reçeteleri yerine Milli Görüş uygulamasına geçileceğini, iktidarlarıyla geçim sıkıntısının ortadan kaldırılacağını ve herkesin refah düzeyinin yükseltileceğini, ülkede inananlara yapılan zulümlerin kaldırılarak ve güdümlü demokrasiye son verilerek gerçek demokrasinin tesis edileceğini, devletin gerçek manada hukuk devleti olacağını, dış politikada uydu değil lider bir Türkiye hedefi için bir Hıristiyan birliği olarak kurulan AB'den ziyade Dünya Müslüman Ülkeler Birliği'nin kurulması gerektiğini, iktidarlarıyla Adil Düzen çerçevesinde adil ekonomik düzen ve adil siyasi düzenin kurulacağı gibi adil ahlaki düzenin de kurularak ahlaki çözülmenin durdurulacağını ve bilakis manevi kalkınmanın yeniden planlı olarak başlatılacağını ifade etmiştir (Refah Partisi, 1995: 3-10, 19-31). Seçim Beyannamesi'nde ifade edilen bu vaatlerden/hususlardan da anlaşılacağı üzere, mevcut siyasi partilerden oldukça farklı bir söyleme sahip olan

RP'nin katıldığı 24 Aralık 1995 genel seçimleri, Türk siyasal hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Kamusal alanda dinin ve siyasetin yeniden yapılandırılmasıyla sonuçlanan seçimlerde RP'nin gösterdiği yükseliş, İslami yönelimli bir parti retorığının geniş bir halk desteği anlamına gelmektedir (Küçükcan, 2003: 494).

Ancak buna rağmen 24 Aralık 1995 seçimleri, siyasal partilerden herhangi birine tek başına iktidar olma şansını tanımamıştır. Siyasi partiler, tek başlarına iktidar olabilecek siyasal erki yakalayamamalarının yanı sıra, seçimlerden en büyük parti olarak RP'nin çıkması (158 milletvekili çıkarması), diğer siyasi partiler üzerinde adeta şok etkisi yapmıştır. Siyasi teamül ve demokratik yönetim ilkesi gereği, hükümeti kurma görevinin seçimlerden birinci parti olarak çıkan RP'ye verilmesi gerekirken, bu konu dahi siyasi polemik ve tartışma konusu yapılmıştır (Akel, 1999: 41). RP'nin birinci parti olması Onun muhaliflerini harekete geçirmiş ve gizli-açık bir şekilde RP'siz hükümet arayışları gündeme getirilmiştir. (Kocabaş, 1997: 47). Muhalif cemahtaki RP'siz hükümet arayışlarına rağmen Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini 10 Ocak 1996'da en çok milletvekiline sahip olan RP Genel Başkanı Erbakan'a vermiştir. Ancak, Erbakan'a kimse destek vermemiştir. Erbakan bir süre parti liderleriyle görüşmelerde bulunmuş ve bunlardan sonuç alamamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevini iade etmiştir. RP'nin ardından hükümeti kurma görevi, ikinci çoğunluğa sahip olan DYP'ye verilmiştir. RP ile koalisyon yapmayacağını açıklayan Tansu Çiller'in hedefi, kendisinin Başbakanlığında ANAP'la koalisyon kurmaktı. Ancak Mesut Yılmaz'ın Çiller'in Başbakanlığını kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine, Çiller de görüşmelerden sonuç alamamış ve hükümeti kurma görevini Demirel'e iade etmiştir. Çiller'in ardından hükümeti kurmakla görevlendirilen ANAP lideri Yılmaz'ın Çiller'i ikna etmesi oldukça zordu. Ancak Yılmaz, Erbakan'a Çiller'i mecbur bırakmak amacıyla kendi Başbakanlığında hükümet kurmayı teklif etmiştir. Yılmaz'ın teklifi RP tarafından sıcak karşılanmış, Erbakan Yılmaz'ın Başbakanlığını kabul etmiştir. Ancak RP ile ANAP'ın hükümet kuracağı haberleri yayılınca Çiller ve ordu kanadında endişeler artmaya başlamıştır (Tutar, 2007: 336-339). Nihayet Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ın TBMM Başkanı Mustafa Kalemlî üzerinden devreye girmeleri, bu olası koalisyonu bıçak gibi kesmiştir. Silahlı Kuvvetler, siyasi partiler alanına bu şekilde ciddi ve ürkütücü bir müdahalede bulunmuştur. Nitekim bu durum, Yılmaz'ın kulislerde "ordunun temennisi Anayol'du" sözleriyle de doğrulanmıştır (Bayramoğlu, 2007: 54). Ordunun ikna çabaları neticesinde Yalım Erez ve Mustafa Taşar dönüşümlü başbakanlık mantığı çerçevesinde ANAP-DYP koalisyonunun çatısını kurmuştur. Erez ve Taşar'ın geliştirdiği formülde; ilk Başbakan'ın Yılmaz olması, DYP'ye 17 ve ANAP'a 15 bakanlık düşmesi, Çiller'in hükümette görev almaması öngörülmüştür. Anayol Hükümeti, 12 Mart 1996'da TBMM'de 257 oyla güvenoyu almıştır (Tutar, 2007: 339).

Anayol Hükümeti'nin kurulmasıyla, Türk siyasal hayatında tek başına iktidar erkini yakalayamadıktan sonra birinci, ikinci ya da üçüncü parti olmanın pek de önemli olmadığı savı ispatlanmıştır. İktidarı RP'ye kaptırmama potansiyeline sahip olan ANAP ve DYP'nin RP'siz hükümet kurma arayışlarından Anayol azınlık hükümeti çıkmıştır (Akel, 1999: 47). Ancak Anayol Hükümeti'ne başından beri, bir uyumsuzluk hâkimdi. Hükümet'teki huzursuzluğu bilen RP, koalisyon ortaklarının eskiye yönelik uygulamalarını gündeme taşımaya başlamıştır. Bunlardan biri, Çiller'in eşi Özer Çiller'in TEDAŞ ihalesini yönlendirdiği ve devleti zarara soktuğu iddiasıydı. Bu iddianın gündeme taşındığı sıralarda, Başkanvekili Şevket Kazan'ın Yılmaz'ın elinde Çiller'le ilgili büyük kozlar bulunduğu ve Çiller'in örtülü ödenekten 500 milyar çektiği iddiaları karşısında Yılmaz'ın sessiz kalması ve Çiller'le ilgili belge toplatması Çiller'i iyice köşeye sıkıştırmıştır. İktidar ortakları arasındaki bu çelişkiyi fırsat bilen Demokratik Sol Parti (DSP), Çiller hakkında soruşturma

önergesi vermiş ve RP de Çiller'in malvarlığıyla ilgili iddiaları gündemde tutmaya devam etmiştir. Çiller hakkında RP tarafından verilen TEDAŞ önergesi oylamasında Başbakan Yılmaz'ın ANAP grubunu serbest bırakacağını açıklaması ve oylamada ANAP'lı 30 milletvekilinin Çiller aleyhine oy kullanması Hükümetin sonunu getirecek krizi başlatmıştır. TEDAŞ soruşturmasının ardından Çiller hakkında TOFAŞ ihalesi için de meclis soruşturması açılması kararlaştırılmıştır. Ancak tarihler 14 Mayıs 1996'yı gösterdiğinde Hükümet'i ve Çiller'i rahatlatacak bir açıklama Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmıştı (Tutar, 2007: 341-344). Anayol Hükümeti'nin güven oylamasında, 550 milletvekilinin salt çoğunluğu olan 276 oyu alması gerekirken, DSP'nin oylamaya katılmayarak destek verdiği oylamada 276'nın altında bir sayıyla güvenoyu almasının Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle Anayasa Mahkemesi'ne RP'nin yaptığı başvuru, 14 Mayıs'ta karara bağlanarak RP'nin lehine sonuçlanmış ve Anayol Hükümeti için yeni bir güven oylaması zorunluluğu doğmuştur. Böylece Anayol Hükümeti, kendisi dağılmadan oylamanın iptaliyle düşmüştür (Kocabaş, 1997: 54).

Bu olaydan sonra Erbakan, Çiller'le görüşmelere başlamış ve iki liderin yaptığı görüşmeler kısa sürede sonuç vermiştir. Bir süre sonra da Türk siyasi tarihine Refahiyol (RP-DYP) Koalisyon Hükümeti olarak geçecek olan 54. Hükümet, RP lideri Erbakan'ın Başbakanlığında kurulmuştur (Akel, 1999: 51). 24 Aralık 1995 genel seçimlerinden önce seçmene RP ile yapılacak bir ortaklığın "vatana ihanet" olacağını söyleyen Çiller, Anayol Hükümeti'nin düşmesinden sonra Refahiyol Koalisyon Hükümeti'ne evet demek zorunda kalmıştır. Refahiyol Hükümeti modeli, Başbakanlığın iki yıl dönüşümlü olmasını öngörüyordu. Daha önce İsrail'de uygulanan ve Türk siyasal sisteminde yeni olan bu modele göre, Başbakanlığı ilk iki yıl Erbakan, yardımcılığını da Çiller yürütecekti. Ancak sorun çıkarsa, Erbakan'ın ilk yılın sonunda koltuğu Çiller'e bırakması kararlaştırılmıştı. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde 28 Haziran 1996'da Hükümet resmen kurulmuş, 8 Temmuz 1996'da 265 ret oyuna karşılık 278 kabul oyuyla güvenoyu almıştır (Tutar, 2007: 350-352).

RP'nin genel Batı karşıtı söylemiyle Türkiye'yi Gümrük Birliği ile AB'ye daha da yaklaştıran ve politikalarını net bir şekilde Batı'dan yana konuşturarak DYP'nin görüşlerinin ilginç bir şekilde bir araya getirilmeye çalışıldığı Hükümet Programı'nda, Batı'yla bütünleşme dolayısıyla AB konusu son derece dikkatle ele alınmış, ülkenin ulusal çıkarları ve hakları çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesinden yana bir tavır ortaya konmaya çalışılmıştır (Erdoğan, 2006: 162-163). RP, her ne kadar AB'ye sıcak bakmasa da, RP'nin DYP ile kurduğu 54. Hükümet Programı'nda "Ekonomi Politikaları" başlığı altında yer alan ekonomik istikrara yönelik tedbirler arasında "Teşvik politikaları... Gümrük Birliği'nin gerektirdiği rekabete uyumu sağlayacak şekilde uygulanacaktır", "Gümrük Birliği" başlığı altında ise, "Gümrük Birliği ve Ankara Anlaşması ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için yasal düzenlemeler dâhil, gerekli çalışmalar yapılacak, bu meyanda ülkemizin hak ve menfaatlerinin korunması için gerekli tedbirler alınacaktır" şeklindeki ibareler, Parti'nin Batı karşıtı söyleminde kısmen bir yumuşamanın olduğunu göstermektedir (Erbakan Hükümeti Koalisyon Protokolü (RP-DYP), 1996).

Refahiyol Hükümeti Programı'nın yanı sıra, RP iktidardayken 13 Ekim 1996'da yapılan 5. RP Kongresi de Partideki değişimi göstermektedir. Diğer kongrelerin aksine daha temkinli davranılan 5. RP Kongresi'nde, ilk kez kongre kürsüsüne Başbakan sıfatıyla çıkan Erbakan, muhalefet döneminde yapılan kongrelerdeki konuşmalarının aksine oldukça yumuşak bir üslupla konuşmasını sürdürmüştür. Erbakan, Çekiç Güç, olağanüstü hal, İslam Birliği, İslam NATO'su, Batı karşıtlığı, Siyonizm, Kudüs, Bosna gibi konulardaki keskin ve renkli konuşmalarını bu Kongre'de tekrarlamaktan kaçınmıştır (Ünal, 1996). Erbakan'ın Kongre'de yaptığı konuşma, Partinin radikal destekçilerinde hayal kırıklığı yaratmıştır.

Erbakan'ın konuşması Adil Düzen başta olmak üzere, Partinin diğer proje ve önerilerine atıf içermemiş, aksine Türkiye'nin laik yapısıyla uzlaşma alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Erbakan, konuşmasında RP'nin Atatürk'ün gerçek takipçisi olduğunu, özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'yle aralarının iyi olduğunu ve Özal'ın ölümüyle doğan boşluğu doldurmaya aday olduklarını vurgulamıştır. Böylece Erbakan, Milli Görüş Hareketi'nin eski marjinal görüntüsünden sıyrıldığı ve iktidardayken RP'nin kendisini merkez sağa hazırladığını göstermek istemiştir (Gülalp, 1999: 37-38).

RP'nin söylemlerindeki bu keskin dönüşe rağmen Refahiyol Hükümeti kurulur kurulmaz, özellikle RP'nin muhalifleri RP'yi sıkı bir takibe almış, bütün tavırlarını adeta RP'ye icraat yaptırmamak temeli üzerine kurarak, bu zeminde RP'yi en kısa sürede iktidardan uzaklaştırmanın yollarını aramaya başlamıştır. Her an kapana sıkışma korkusuyla karşı karşıya olan Refahiyol Hükümeti'nin ilk icraatı, öteden beri RP ve DYP, özellikle de RP aleyhine yayınları sebebiyle medyaya karşı olmuştur. Bir ay içinde uygulamaya geçmesi öngörülen basınla ilgili üç maddelik bir kararda, devlet kredilerinin basına kapatılacağı, basının devletten aldığı kredilerin ödeme günü geldiğinde tehir edilemeyeceği, promosyon yasağı getirileceği hususları yer alıyordu. Bu karar, "basın özgürlüğüne darbe" adı altında medyada tepkilere yol açmıştır. RP'nin "kartelci medya" olarak adlandırdığı medya grubunun öteden beri kendisine haksızlık ve yargısız infaz yaptığı, yalan haberlerle zihinleri bulandırdığı gerekçesiyle reklam ve teşvikleri de kesince RP aleyhine medyada büyük bir fırtına kopmuştur. Bu dönemde RP'nin medyanın saldırısına uğradığı bir diğer olay da, 1230 yargıç ve savcının tayin kararname olmasıdır. RP tarafından yürürlüğe sokulan bu kararnamenin RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan tarafından açıklanması üzerine adeta kıyamet kopmuş, kararname medyada tasfiye operasyonu, sürgün kararnamesi olarak nitelendirilmiştir (Kocabaş, 1997: 49-50).

Muhalefet döneminden beri toplumsal çevreyi temsil ettiğini belirten, bu çevre adına tekeli bir sistemi hem kültürel hem iktisadi hem de toplumsal açıdan eleştiren bir siyasi parti olan RP'nin bu niteliği, iktidar olduktan sonra daha görünür olmuştur. Ancak RP'nin bu yönde attığı adımlar sistematik adımlar olmayıp, eleştirdiği sorunları giderecek alternatifler geliştirmekten uzak, tekel alanlarına çomak sokmaktan ibaret olan adımlardır. Sisteme yönelik eleştiri salt siyasi söylemlerle sınırlı kaldıkça, cepheleşmeden güç alma stratejisine dönüştükçe ya da kendi yandaşlarına açılacak imkân kanallarına işaret ettikçe popülizan bir niteliğe bürünmektedir. Nitekim bu açıdan bakıldığında, RP'nin ilk söylem ve icraatlarıyla laiklik, yaşam biçimi ve ahlak bazında olduğu kadar ekonomik bazda, hatta sınıfsal nitelikli bir cepheleşmenin de hızlandırıcısı görünümünde olduğu söylenebilir. RP'nin elinde ülkenin ekonomik ve sosyal niteliklerinden de beslenerek, bu iki cepheleşme üst üste oturmaktadır. Bu üst üste oturuş bir yönüyle özellikle toplumsal bakımdan, din ve siyaset arenasına farklı ekonomik grup ve aktörleri sokarken, din-toplum temasını farklılaştırarak hızlandıran Türkiye'ye özgü bir sekülerleşme ve modernleşmenin ipucunu oluştursa da, siyasi bakımdan ciddi bir çatışmaya işaret etmekte ve bu çatışmanın toplumsal getiriyi bir anda yok etme gücü bulunmaktadır. RP bu noktada sistemi eleştirmek ve yeniden üretmek kısır döngüsüne girmiştir. RP'nin beklenenin aksine Çekiç Güç'ün uzatılmasına onay vermesi ya da vermek zorunda kalması, yukarıda değinildiği gibi Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın aşırı İslami kadrolaşmayı getiren Savcı ve Yargıçlar Kararnamesi, Erbakan'ın basına yönelik olarak hazırlatıp yürürlüğe soktuğu yasa tasarısı, kendi yandaşlarına kaynak transferiyle yetinerek yerleşik düzenin bir parçası haline gelmesine işaret etmektedir (Bayramoğlu, 2007: 71-72).

Bunların yanı sıra, Refahiyol Hükümeti dönemindeki en önemli gelişmelerden ve 28 Şubat sürecine gelmesinde etkili olan etmenlerden biri de, 24 Aralık 1995 Seçimleri Seçim Beyannamesi'nde de belirtilen İslam Birliği ile ilişkili G-7'nin bir alternatifi olarak

Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin oluşturduğu D-8'in kurulmasıydı. Ayrıca bu dönemde Erbakan'ın yaptığı iki temel dış ziyaret de, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında büyük tepki almıştır. Erbakan bu iki temel ziyaretten ilkinin Asya'ya (İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya'ya) ve ikincisini de Afrika'ya (Mısır, Libya ve Nijerya'ya) düzenlemiştir (Bilgin, 2008: 410). Erbakan'ın Başbakan sıfatıyla ilk yurtdışı gezisini İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya'ya yapması, büyük tartışmalara yol açan en marjinal girişimi olarak nitelenebilir. Türkiye'de diğer hükümetler, genellikle iktidara geldiklerinde ilk olarak ülkenin Batı ittifakına bağlı olduklarını beyan eder ve ilk gezilerini Batılı herhangi bir ülkeye yaparlardı. Ancak Asya ve Afrika ülkelerine seferler düzenleyen Erbakan, bu teamülü tersine çevirmiştir. Bu seferlerin ardından yükselen tartışmaların özünde, Türkiye'nin Refahiyol Hükümetiyle dış politikada herhangi bir değişikliğin olup olmamasıyla ilgiliydi. Erbakan'ın düzenlediği gezilerin ardından Batı basını, telaş içinde Refahiyol Hükümeti'nin Türkiye'yi Batı'dan koparacak herhangi bir teşebbüse karşı son derece uyanık olunması gerektiği yolunda yayınlar yapmaya başlamıştır. ABD ise, Erbakan'ın İran gezisine ve bu süreçte İran'la imzalanması tasarlanan anlaşmalara tepki göstermiştir (Bulaç, 2009: 275). Erbakan'ın düzenlediği bu gezilerden sonra gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında yapılan açıklamalara, birtakım provokasyonlar da eklenince, Refahiyol Hükümeti'nin yaşama şansı kalmamıştır (Erdoğan, 2006: 165).

Erbakan'ın düzenlediği bu geziler kadar, bir yandan Erbakan'ın Başbakanlığı döneminde gerçekleşen Susurluk kazasından sonra uzun süre kamuoyunu meşgul eden tartışmalar, diğer yandan yurdun dört bir yanından gelen irtica haberleri hükümeti çıkmaza sokmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 220). Susurluk kazasıyla siyaset-mafya-aşiret üçgeninde ortaya dökülen kirli ilişkilerin odak noktasında Refahiyol Hükümeti'nin ortağı olan DYP'nin yer alması, RP'nin de Hükümetin devamı için ve "madem ortağız, ortağımızı korumalıyız" gibi bir anlayışla olayın üzerine gitmekten kaçınması, TBMM'deki siyasi partilerin ise, kirli ilişkilerin açığa çıkartılması için çaba sarf edecekleri yere olayı muhalefet-iktidar ikilemine hapsederek olaydan menfaat elde etmeyi amaçlayan politikalar izlemeleri, konunun asıl mecrasından sapmasına yol açmıştır. Susurluk kazasından sonra RP'nin izlediği yanlış politikalar nedeniyle RP'ye verilen kamuoyu desteğinde azalmalar görülmüştür (Akel, 1999: 93). Bunda özellikle Susurluk kazasıyla ortaya çıkan ve adeta toplumsal bir infiale dönüşen "sürekli aydınlık için bir dakika karanlık" eylemine koalisyon ortağını korumak amacıyla RP'nin destek vermemesi etkili olmuştur (Örmeci, 2008: 106). Susurluk kazasının yanı sıra, irtica haberleri de Refahiyol Hükümeti'ni uğraştırmıştır. Refahiyol Hükümeti döneminde irticanın ülkeyi uçuruma sürüklediği izlenimini verecek televizyon haberleri, gazetelerdeki yorum ve analizler her gün verilmekteydi. Bu çerçevede RP içinden Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Hasan Mezarıcı ve İbrahim Halil Çelik gibi 'sivri' politikacıların yaptığı konuşmalara sıkça yer verilmiştir. Bu esnada Erbakan'ın grup toplantısında yaptığı konuşmada "Adil Düzen'in ülkeye geleceği; ancak esas tartışılması gerekenin bu gelişin kanlı mı, yoksa kansız mı olacağı?" şeklindeki ifadeleri tüm bu tartışmaların adeta tuzu biberi olmuştur. Bu dönemde irtica haberlerini asıl zirveye çıkaran hadise ise, Fadime Şahin adlı tarikat tuzağına düşen kadının yaşadıkları üzerinden RP aleyhine kamuoyu yaratmak amacıyla şekillendirilen ajitatif kurgudur. Bu dönemde yazılı ve görsel basında Hükümet'in icraatlarından çok, spekülasyon yaratabilecek konuşma ve cümleleri tartışılarak siyasi tansiyon iyice yükseltilmeye çalışılmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 220).

Bu dönemde Genelkurmay'da düşmeye basılmasına neden olan gelişmeler arasında, özellikle iki olayın son derece etkili olduğu söylenebilir. Bunlar: Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine ve din adamlarına verdiği iftar yemeği ile 28 Ocak 1997'de

Sincan'da RP'li Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen ünlü Kudüs Gecesi'dir (Cevizoğlu, 2003: 15). Sincan'daki Kudüs Gecesi'nin ardından misilleme olarak tankların yaptığı gövde gösterisi de siyasi tansiyonu iyiden iyiye yükseltmiştir. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi, RP'nin önde gelen isimlerinin söylemleri, özellikle de Erbakan'ın "Türkiye'de faşist laik düzen var" söylemi, karayoluyla hac, Taksim ve Çankaya'ya cami yapılmak istenmesi gibi konular da gerginliği tırmandırmıştır (Bölükbaşı, 2012: 175-176). Kısacası iki tip gelişme, RP'nin yasaklanmasıyla sonuçlanan siyasi tansiyonun yükselmesine yol açmıştır. Bunlardan ilki RP'ye duyulan aşırı güvensizlikti. Başından beri ordu, seküler siyasetçiler ve halkın yanı sıra, en çok da İslamcı olmayan medya, RP politikalarını sert bir şekilde eleştirmiştir. İkincisi, İslamcı sekülaristleri radikal İslamcılarla ve RP'nin kendisiyle ayırım üstüne kuruluydu. Başından itibaren Partinin dezavantajlı pozisyonunun yerleşmesinde ve partiye duyulan güvensizliğin pekişmesinde, RP'nin bazı politikaları ve Parti üyelerinin toplumun İslamcı ve sekülarist kesimi arasındaki gerilimi tırmandıran istenmeyen davranışları ve Erbakan'ın provokatif tutum ve davranışları etkili olmuştur (Yılmaz, 2012: 374). Ancak bütün bu olaylar bir tür tetikleyici işlevi görmüştür. 28 Şubat sürecinin temel dinamiklerinin, otantik Anadolu burjuvazisinin modern burjuvaziye meydan okuyacak düzeyde güçlenmesinde ve Milli Görüş Hareketi'nin Soğuk Savaş dönemi sonrası siyasete gereği kadar uyum sağlayamamasında aranması gerekmektedir (Bölükbaşı, 2012: 176).

Sıralanan bu etkenler, ülkeyi 28 Şubat sürecine sürüklediği gibi, RP'nin de sonunu getirmiştir. Refahiyol Hükümeti'nin ilk altı ayı içinde "bekle ve gör" siyaseti izleyen TSK, 26 Aralık 1996'da yaptığı toplantıda ülkede güçlenen siyasal İslam'la ilgili olarak ilk kez önlem alınması gerektiğini belirtmiş ve bu konuda gözlemler yapması amacıyla "Batı Çalışma Grubu" oluşturulmuştur. 9 Ocak 1997'de çıkarılan yönetmelikle oluşturulan Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ile irticai faaliyetlerle ilgili gözlemlerde bulunmuş ve birtakım raporlar hazırlanmıştır (Örmeci, 2008: 107). Bu şartlar altında TSK, MGK platformunu kullanarak Cumhurbaşkanı Demirel'in de yardımıyla hükümete politika empoze etme girişimlerine hız vermiştir. Batı Çalışma Grubu ve Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'nin yanı sıra, ordunun girişimiyle İsrail'le 23 Şubat 1996'da yapılan Türkiye-İsrail Askeri Eğitim Anlaşması'nın Erbakan'a imzalatılması gibi örnekler, askerinin günlük politikada inisiyatifi ele alma hususundaki kararlılığını da göstermekteydi. Erbakan ise, askerleri hoşnut ederek ve her defasında "alttan alarak" konumunu muhafaza edeceğini düşünmekteydi. Ancak Erbakan'ın izlediği taktiğin işe yaramadığı, Refahiyol Hükümeti'ne açık bir muhtıra niteliğindeki 28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin açıklanmasıyla anlaşılabilir. Söz konusu bildiriyle TSK, Refahiyol Hükümeti'ne özünü sözde "irticayla mücadele"nin oluşturduğu bir programı dayatmaktaydı. MGK bildirisiyle Hükümet iyice sıkışmış bir alanda, MGK'nın gözetim ve denetimi altında yürütme faaliyetini icra etmeye mahkûm hale gelmiştir. Ayrıca MGK bildirisinin ardından 21 Mayıs'ta Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş'ın "laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği" gerekçesiyle RP'nin kapatılması istemiyle açtığı dava, RP'yi iyice çıkmaza sokmuştur. Nihayet DYP ile yapılan protokol gereği olarak, Erbakan'ın Başbakanlığı Çiller'e devretmek maksadıyla 18 Haziran 1997'de istifa etmesi, "devlet"e Refahiyol Hükümeti'ni uzaklaştırmak için şekli bir gerekçe sunmuş oldu. Bu şekilde, Demirel'in de gönüllü katkılarıyla gerçekleştirilen görünüşte "anayasal" bir operasyonla Refahiyol Hükümeti rafa kaldırılmıştır (Erdoğan, 2007: 19). 16 Ocak 1998'de ise, Anayasa Mahkemesi RP'nin temelli kapatılmasına ve Erbakan'la beş arkadaşının beş yıl siyaset yasağına çarptırılmasına karar vermiştir (Cevizoğlu, 2003: 15).

4. 28 ŞUBAT SÜRECİ ERTESİNDE MİLLİ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN SİLÜETİ FAZİLET PARTİSİ: DEĞİŞEN ANCAK KADERİ DEĞİŞMEYEN SİYASİ PARTİ

28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin ve 21 Mayıs 1997'de RP aleyhine açılan kapatma davasının ardından RP'nin kapatılma tehlikesini gören yetkililer (Mert, 2008: 79), geçmişte MSP'nin avukatlığını yaparak Erbakan'ın ve Milli Görüş camiasının takdirini kazanan İsmail Alptekin'in başkanlığında 17 Aralık 1997'de FP'yi kurmuştur. 16 Ocak 1998'de RP'nin kapatılmasına dair Anayasa Mahkemesi kararının verilmesinin ardından bağımsız kalan RP'li milletvekillerinin FP'ye geçişinde fazla sorun yaşanmamış olup, siyasi yasaklı isimler dışındaki bütün partililer FP'ye geçmiştir (Karaalioğlu, 2001: 10-11). Böylece TBMM'de temsil olanağına kavuşan FP'nin genel başkanlığına, 14 Mayıs 1998'de Recai Kutun getirilmiştir. 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerinde genelde %15.4, yerelde belediyelerde %18.4, büyükşehir belediyelerinde %23.7 oy oranını yakalamasına rağmen, FP'nin kaderi de selefi RP'ninki gibi olmuştur (Mert, 2008: 80). Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, Anayasanın 69. ve 88. maddelerinin ihlal edilmesi ve FP'nin RP'nin devamı olması, ayrıca kapatılan partinin yöneticilerinin bir başka partinin yöneticisi ya da denetleyicisi olamayacağı ve partinin laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu gerekçeleriyle 7 Mayıs 1999'da Anayasa Mahkemesi'ne kapatma davası açılmış ve 22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi kararıyla FP kapatılmıştır (Aykol, 2009: 258).

Kısa siyasi hayatı bu şekilde özetlenebilen FP'nin genel amaçlarına bakıldığında, “gerçek demokrasiye, en geniş anlamda insan hak ve özgürlüklerine, millet iradesinin üstünlüğüne inanmak; düşünce ve ifade, din ve vicdan ile hür teşebbüs özgürlüklerinin en geniş ve tam manada kullanımına olanak sağlamak; ülkedeki haksızlığı, adaletsizliği, çifte standardı, yolsuzluğu, insanlara zulmü ve baskıyı kaldırarak, dürüst, temiz, adaletli, güvenilir ve millete hizmeti esas alan bir devlet yönetimini tesis etmek...” (Fazilet Partisi, 1998: 3) şeklinde demokrasi ve insan haklarının öncelendiği, liberal değerlerin vurgulandığı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir. FP, Programı kadar üst yönetiminde bir kısım eski ANAP'lı yöneticilerin yer alması ve Milli Görüş söyleminin tamamen terk edilerek liberal bir söylemin benimsenmesi bakımından selefi RP'den farklı bir parti profili çizmektedir (Poyraz, 2010: 326).

RP'den farklı bir söylemle siyaset arenasında boy gösteren FP, kendi tabanının taleplerini formüle ederken ciddi gerilimler taşıyan karşıtlıkları ve çelişkileri yeniden üretme yoluna gitmektedir. Ancak ürettiği karşıtlıkları, artık sistemin varolan hegemonik söylemi olan Atatürkçülük ve laiklikle bağlantılı şekilde kurmaktan ziyade, yukarıda değinildiği gibi daha çok demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi evrensel bir söylemle ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Böylece RP'nin kapatılma sürecinde ve FP'nin yeniden kurulma süreci arifesinde reddettiği AB'nin ahlaki ve siyasi talepleri, kendisini hukuk dışı ilan eden onlara göre “laikçi” sistemin temsilcileriyle mücadelede kullanılabilecek önemli bir argüman olarak benimsemiştir (Dursun, 2004: 7). Başka bir ifadeyle RP'nin ardından Milli Görüş Hareketi'ni temsil eden FP, selefinden farklı olarak ve biraz da varlığını garanti altına almak kaygısıyla Batı'yla bütünleşme yanlısı, liberal ekonomi taraftarı, demokratik hukuk devleti savunucusu bir parti görünümüne bürünmeye çalışmıştır (Okutan, 2006: 317). FP'nin RP'den farklı bir siyasi parti olduğunu FP Genel Başkanı Kutun da, pro-İslamist televizyon kanalı Kanal 7'de yaptığı bir röportajda açıklamıştır. Röportajda Kutun; “FP'nin birincil hedefinin Adil Düzen'i kurmak olmadığı, insan hakları, siyasi özgürlük ve Türkiye'de özgürlük” olduğunu açıklamıştır. Kutun'a neden diye sorulduğunda, “geçmiş tecrübelerinden demokrasinin öncelikli olduğu ve onsuz hiçbir şeyin başarılamayacağı” cevabını vermiştir (Küçükcan, 2003: 497). FP'yle Milli Görüş Hareketi'nin dış politika yöneliminde görülen Batı ve AB yanlısı değişimi de Kutun'ın açıklamalarında görmek mümkündür. Şöyle ki, 3-4 Mayıs 2000'de İstanbul'da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından

düzenlenen Uluslararası Avrupa Birliği Şurası'nın açılışında konuşan Kutan; "21. yüzyılın eşliğinde gerek coğrafi açıdan, gerekse ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan Türkiye'nin önemli ilişkiler içinde olduğu AB'ye adaylık statüsü kazanmasının, kendileri için bu konuyu daha önemli hale getirdiğini" belirtmiştir. AB'nin son yıllarda geldiği nokta itibarıyla artık sırf Avrupa'yı kapsayan bir coğrafyayı aştığını, bununla kalmayıp kültürel ve dini bakımdan Hıristiyan dünyasındaki Ortodoks sınırı aşmış, Türkiye'yle birlikte bir Müslüman ülkeyi de içine aldığı belirten Kutan, önemli bir tarihi gelişme ve insanlığın geleceği açısından bir dönüm noktası olarak nitelediği bu süreçte AB'yi sadece ekonomik bir birlik olarak değil, aynı zamanda insanlığın ulaştığı evrensel değerlerin bir ifadesi olduğuna inandığını dile getirmiştir. Bu değerlere en yakın İslam ülkesi olan Türkiye'nin bu değerlere ulaşmak için daha fazla gayret göstermesi gerektiğini belirtmiştir. İnsanı bizatihi bir değer olarak kabul eden İslam inancıyla insan haklarına tartışmasız bir kutsallık atfeden AB'nin bu açıdan örtüştüğüne değinen Kutan, AB ilkeleriyle Türkiye'nin inanç değerleri ve kültürel birikimleri arasındaki benzeşmenin Türkiye'nin en büyük kolaylığı olduğunu, ülkenin AB'ye üyelikte sancılı bir dönüşüm geçirmeyeceğini ve nihayet Türk toplumunun hem dini açıdan, hem de sosyal açıdan AB'ye hazır olduğunu belirtmiştir (Tetik, 2000: 26).

FP, selefi RP'nin kolektif iktisadi anlayışından hayli uzaklaşmış bir görüntü sergilemiştir. FP'nin Programı'na bakıldığında bu daha iyi anlaşılacaktır. Parti Programı'nda, devletin imkânlar dahilinde ticari ve sınai faaliyetlerin dışında tutulması ve bu çalışmalarını özel sektör eliyle yaptırmanın gerekliliği, devletin asli fonksiyonu olan güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve altyapı gibi tam kamusal ve yarı kamusal mal ve hizmetleri üstlenmesi, denetleyici, düzenleyici ve yol gösterici olarak özel teşebbüsün gelişebilmesi amacıyla serbest piyasa ekonomisinin gereklerini sağlaması gerektiği, üretim ekonomisine geçişin sağlanması ana amacına ulaşmak istedikleri belirtilmiştir (Fazilet Partisi, 1998: 15-16).

RP'nin sol partiler gibi demokrasi söylemini sıkça kullanan bir parti olmasına rağmen, demokrasinin siyasal ve iktisadi altyapısıyla ilgili ciddi sorunları bulunmaktaydı. Adil Düzen projesine dayanan iktisadi anlayışı, devletin rolünü artıran ve ekonomiyi kolektif ilişkiler yumağı içinde sürdüren bir anlayışı barındırmaktaydı. Bununla birlikte RP safında Batı'ya karşı açıktan ya da gizliden duyulan nefret, demokrasiye karşı bir kuşkuyla dönüşmekteydi. Oysa FP, selefinin gösterdiği belirsizlikleri giderecek tarzda bir ifade netliğine kavuşmuş, siyasi liberalizm konusunda birçok partiden daha açık bir üslup kullanmıştır. Zira ordunun ve yargının soğuk nefesini sürekli ensesinde hisseden Milli Görüş Hareketi'ne mensup olan FP açısından siyasal sistemin demokrasiyle bağdaşmayan, hatta demokrasiye engel teşkil eden boyutları oldukça rahatsızlık verici ve özgürlükleri kısıtlayıcı nitelik arz etmekteydi. Bunun farkında olan FP, 28 Şubat sürecinde demokrasi söylemine özel olarak sarılmış, Türkiye'nin Batı'yla bütünleşme yönündeki ana hedefine ve bu hedefin gereği olan demokratik değerlere yönelmiştir (Çaha, 2000: 171). FP'yle Milli Görüş Hareketi'nde yaşanan bu değişim, Parti Programı'na ve özellikle 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimleri için FP'nin hazırladığı Fazilet Partisi Günüşığında Türkiye 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi'ne bakıldığında daha iyi anlaşılacaktır. Parti Programı'nda "ülkenin Batı ile özellikle de AB ve ABD ile olan ilişkilerinin önemli olduğu, bu ülkelerle olan mevcut ilişkilerin güvensizlik ortamından kurtarılması, karşılıklı güven ve anlayışa dayalı bir politika izlenmesi" gerektiğine vurgu yapılmıştır (Fazilet Partisi, 1998: 35). Söz konusu Seçim Beyannamesi'nde Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum ve tarihi birikim bakımından Avrupa ile ilişkilerden uzak kalamayacağı, bu ilişkilerin düzeyinin ülkenin uluslararası konumunu etkilemeye devam edeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte imzalanan Gümrük Birliği anlaşmalarının siyasi ipotekten uzak ve karşılıklı çıkarlar ekseninde gözden geçirilmesi gerektiği inancının paylaşıldığı Seçim Beyannamesi'nde,

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin tamamlanmasının hedeflendiği ifade edilmiştir (Fazilet Partisi, 1999: 45). Görüldüğü gibi FP, varlığını ve ideolojik meşruiyetini Batı karşıtlığı üzerine oturtan, iç politikada Batı yanlısı rakiplerine de “Batı kulüpçüler” olarak karşı çıkan diğer Milli Görüş partilerinden farklı olarak bu karşıt tutumu terk etmiştir. Hatta diğer partilerden daha ileride batıcı gözükmüş, AB'ye karşı çıkmamış ve bir an önce AB'ye tam üye olunmasını istemiştir (Poyraz, 2010: 327-328).

Selefi Milli Görüş partilerinden farklı olarak sivil toplumun güçlendirilmesini ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilere öncelikli konuları arasında yer veren FP, sivil toplum kuruluşlarıyla demokrasi kavramı arasında kurulan ilişkinin uzantısında, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesiyle demokrasinin güçlendirileceği, demokrasinin güçlenmesiyle halkın katılımının ve nihayetinde ülkenin güçlenmesinin sağlanacağını vurgulamaktadır. Gelecek yüzyılda temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye geçişin yaşanacağını savunan FP, bu bağlamda toplumsal sorunların çözümündeki araçlardan biri olarak betimlediği sivil toplum kuruluşlarından, işçi-işveren temsilcilerine ekonomik sorunların çözümünde devletle birlikte hareket etme ve alternatif çözümler üretmelerine olanak tanıma hedeflerine de yer vermektedir. Katılımcı yönetim anlayışının kurumsallaşması amacına yönelik olarak sergilenen ekonomik kararlara çalışan kesimin katılımına dönük bu düzenlemenin yanı sıra, FP yerel yönetimlerde de sivil inisiyatiflerin etkin rol üstlenmelerinin sağlanmasını öngörmektedir (Öner ve Tan, 2000: 162-163). Bu yaklaşım, FP'nin Seçim Beyannamesi'nde de dikkat çekmektedir. Halkın yerel yönetim birimlerinin kararlarına katılabilmesi ve bu kararları denetleyebilmesi için tüm katılım kanallarının açılacağı ve bunların yasal güvenceye kavuşturulacağını belirttiği Seçim Beyannamesi'nde, seçimlerde oluşturulan il genel meclisi, belediye meclisi ve köy yönetimleri şeklindeki organlara sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere örgütlü halk katılımının sağlanmasının yasal güvenceye kavuşturulacağı belirtilmiştir (Fazilet Partisi, 1999: 15). FP'yi başta Milli Görüş partileri olmak üzere diğer partilerden ayıran özelliklerden biri de, katılımcı yönetim anlayışını “kültür ve sanat” etkinliklerine uyarlama vaadidir (Öner ve Tan, 2000: 164). Bu bağlamda FP, Seçim Beyannamesi'nde tamamen sivil bir alan olarak gördüğü kültür ve sanatın sivil toplum örgütleri, vakıflar ve gönüllü kuruluşların desteklenmesiyle güçleneceği inancını dile getirmiştir (Fazilet Partisi, 1999: 124).

Demokrasinin güçlendirilmesi için sivil toplum kuruluşlarının da güçlendirilmesi gerektiği vurgusunu yapan FP, Parti Programı'nda devletin hâkim konumda değil, hizmet eden bir unsur olmasını, başka bir ifadeyle “devlet için millet değil, millet için devlet ve halka hizmet” prensiplerini esas aldığını; Partinin hukuka ve adalete bağlı, hukukun üstünlüğüne dayanan hukuk devleti anlayışı içinde temel hak ve hürriyetlerin teminatı olduğunu ifade etmektedir. Adaletin vatandaşlar arasında ayırım yapmaksızın gerçekleştirilmesi ve yasa önünde eşitliğin sağlanması şeklindeki devletin asli görevinin sağlıklı bir şekilde icra edilmesi için, adli teşkilat ve personelde yapısal düzenlemelere gidilmesi gerektiğinin belirtildiği Parti Programı'nda, ülkenin en önemli kaynağının maddi ve manevi bakımdan iyi eğitilmiş insanlar olduğu, bu bakımdan fırsat eşitliğine olanak sağlayan, çağdaş eğitimi izleyen ve geliştiren, bilgi çağını yakalamış, eğitim ve öğretim veren her kademedeki eğitim kurumunun desteklenmesi gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca FP her kademedeki okullarda tek tip birey yetiştirme anlayışından uzaklaşarak, dünyadaki gelişmeleri izleyen, küreselleşen dünyada uluslararası rekabete dayalı yarışmada yerini alabilecek kuşaklar yetiştirecek tarzda, bilim ve teknolojiye dayanan ve bu alandaki araştırmacıları destekleyen bir eğitim ve bilim politikasını savunduğunu belirtmektedir. Ailenin toplumun temel sosyal kurumu olarak görüldüğünün ve ailenin korunup geliştirilmesinin Partinin temel politikalarından biri olduğunun belirtildiği Parti Programı'nda, kadının ailenin ve toplumun

temel direği olarak görüldüğü, kadının ekonomik ve sosyal hayatta daha başarılı olabilmesi için eğitim ve öğretimine özel önem verileceği ifade edilmiştir (Fazilet Partisi, 1998: 6-8, 28-30). FP Seçim Beyannamesi'nde de çalışan kadınların haklarının korunmasının öncelikli çözüm bekleyen sorunlar arasında gördüğünü ve buna dönük somut projelerinin olduğunu, kadının toplumsal konumu ve haklarının korunması, eğitimde, siyasi ve ekonomik hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Fazilet Partisi, 1999: 102, 137).

FP'nin Parti Programı ve Seçim Beyannamesi'ndeki bu farklılık, maalesef izlediği siyasete yansımamıştır. Nihayet 18 Nisan 1999 genel seçimlerinde de Parti tabanından gelmeyen iki kadın –Ayşe Nazlı Ilıcak ve Merve Safa Kavakçı- milletvekili olarak aday gösterilmiş ve her ikisi de İstanbul'dan milletvekili olarak seçilmiştir. Ancak Meclis'te 2 Mayıs günü yapılan yemin törenine başörtüsüyle gelen Kavakçı, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in müdahalesi üzerine harekete geçen DSP ve bazı ANAP milletvekilleri tarafından Meclis'ten çıkartılmıştır. Daha sonra da Kavakçı, Bakanlar Kurulu kararıyla ABD vatandaşlığını bildirmediği gerekçesiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından çıkartılmıştır (Toruk, 2011: 488). Yılmaz (2011: 784)'ın belirttiği gibi, her ne kadar FP'li erkeklerce Kavakçı olayı bir mağduriyet hikâyesi olarak kullanılmış olsa da FP'li erkeklerin tamamına yakının Kavakçı'nın Meclis'e başörtüsüyle girmesine destek vermemiştir. İktidarı ele geçiren FP'li erkekler seçimlerin ardından Meclis'e girmesine destek veremeyerek onu bir kadın olarak da yalnızlaştırmışlardır.

Kısacası başta ekonomi ve dış politika anlayışı olmak üzere, birçok açıdan selefi Milli Görüş partilerinden farklı olduğu görülen FP, her ne kadar RP'nin kapatılma süreci sonrasında siyasi ve ideolojik mirasını görünüşte terk etmek zorunda kalsa da, her an sayısız meşruiyet sınavından geçmek durumunda kalmıştır. RP'nin ardılı olan FP, meşruiyet arayışı boyunca daha doğrudan biçimde sistem içine dahil edilme operasyonlarının gerilimleriyle başa çıkmak ve kendisini yeniden kimliklendirmek durumunda kalmıştır. FP'nin sürekli bir meşruiyet bunalımı içine sürüklenebileceğine dair beklentileri canlı tutan ve besleyen koşullar, özellikle 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimleri öncesinde sürmüştür. Askeri otoritenin siyasal faaliyet alanını bir ölçüde belirleyen meşruiyet ölçülerini MGK dolayısıyla takip eden Cumhurbaşkanı, 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimleri öncesi siyasi partilere gelecek seçim kampanyasının ordu ve 28 Şubat süreciyle hesaplaşmaya dönüştürülmemesini, hem dinin hem de askerin siyasete alet edilmemesini ve bölücülük yapılmamasını telkin etmiştir (Dursun, 2004: 7).

Bu telkinler altında sürdürülen seçimlerde siyasi ittifaklar ve güç dengesi dramatik bir şekilde değişmiştir. RP'nin halefi FP, bu seçimlerde güç kaybetmiştir. RP'nin kısa süreli iktidarı boyunca İslamcılarla laikler arasında çıkan gerilim, birçok oy verenin her ikisi de dini konuları seçim kampanyaları dışında tutan DSP ve MHP'ye dönmesine yol açmıştır (Küçükcan, 2003: 498). Yukarıda da değinildiği gibi seçimlerde %15.4 oranında oy alarak 111 milletvekili çıkarmasına rağmen, FP makus kaderinden kurtulamamıştır. Genel seçimlerin ardından Merve Safa Kavakçı'nın yemin törenine başörtüsüyle gelmesi üzerine, ülkede türban tartışmaları alevlenmeye başlamıştır. Böylece FP'yle ilgili dosyalar, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na toplanmaya başlamış (Mert, 2008: 80), nihayet 7 Mayıs 1999'da Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından FP'nin kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne dava açılmış ve kapatma davasından bir gün önce FP'den istifa eden İstanbul Milletvekili Aydın Menderes dışındaki FP'li milletvekillerinin tümünün milletvekilliğinin sona erdirilmesi istenmiştir. Böylece FP açısından kapatılma baskısı altında geçecek iki yıl iki aylık süreç başlamıştı (Karaalioğlu, 2001: 81). Kapatma davasının ardından FP açısından yaşanan başka bir talihsiz olay da Kutun'ın grup toplantısında yaptığı konuşmada Hizbullah konusunda orduyu suçlayan ifadeler kullanması üzerine, Genelkurmay Genel Sekreterliği tarafından adeta ordunun FP hakkında beslediği

bütün duyguları ortaya koyan sert bir bildiri yayınlamasıdır. Bu bildirin akabinde kapatma davasının ardından orduyla yaşanacak bir polemğin aleyhte sonuç doğuracağı endişesiyle FP kanadında birçok girişimde bulunulmuş; ancak durum kotarılamamıştır. Çünkü bu, FP ile ordu arasında yaşanan ilk gerilim değildi. Daha önceden de seçimlerden önce Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir'e aktif bir siyaset izleyememesine rağmen FP'nin birinci parti olduğunun gözlemlendiği aktarılmış ve bununla ilgili görüşü sorulduğunda Bir, "FP'nin hala birinci parti, irticanın da birinci tehdit olduğu" cevabını vermiştir. Bunun akabinde Kutun da "sandıktan çıkana razı olmak zorunda oldukları, kimsenin Cumhuriyeti kendi emelleri için kullanmaması ve topluma biçtiği elbiseyi giydirmeye çalışmaması gerektiği" şeklinde sert bir açıklama yapmıştır. Askerin siyaset üzerindeki ve özellikle de FP üzerindeki "bıktırıcı" etkisi sürekli devam etmiş ve 28 Şubat komuta heyetinin değişmesi dört gözle beklenmiştir. Ancak Ağustos 1998'deki Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısında Genelkurmay Başkanlığı koltuğuna oturan Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu, toplumda ordunun üst kademesindeki değişimle ordunun siyasi hayata daha az müdahale edileceği yönündeki beklentileri boşa çıkaracak bir açıklama yapmıştır. Kıvrıkoğlu'nun açıklamaları arasında sonradan sloganlaşacak olan "28 Şubat süreci gerekirse bin yıl sürer" sözü konunun hayatiyetini göstermektedir (Karaalioğlu, 2001: 38-39, 102).

Ancak FP'nin sorunu yalnızca kapatma davası ve başından beri ordunun FP'ye karşı tutumu değildi. FP'deki bir diğer sorun da kuruluşundan sonra yönetiminde kimlerin yer alacağı sorunuydu. Aslında baştan beri, RP yönetiminde üst düzey görev yapan isimlerin bu partide de etkin rol oynayacakları belliydi. Sorun daha çok kimin genel başkanlık koltuğuna oturacağıydı. Tayini Erbakan'ın yapacağı herkesçe kabul edilmiş, tartışma daha çok Erbakan'a tesir edebilme düzeyinde sürdürülmüştür. Nevzat Yalçıntaş, Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi isimlerin telaffuz edildiği bu süreçte, Erbakan'ın aday Recai Kutun olmuştur. Ancak 14 Mayıs 2000'de yapılan FP Kongresi'nde Parti içindeki "Gelenekçi" kanadın aday Kutun'ın karşısına "Yenilikçi" kanat tarafından Abdullah Gül çıkarılmıştır. Kutun'la Gül arasında yapılan kıyasıya yarış, 521 oya karşılık 633 oyla Kutun'ın birinci olmasıyla sona ermiştir (Karaalioğlu, 2001: 11-12). FP Kongresi'nde yaşanan bu deneyim, FP'nin RP'nin devamı ya da yalnızca tekrarı olmadığını göstermekteydi. Çünkü ilk kez bir kongreye iki adayla gidilmişti. Milli Görüş Hareketi'nin meşruiyet temeli ve geleneği bakımından cesur bir teşebbüs sayılan "Yenilikçi" kanadın "serbest iradeye dayalı yarış talebi" otuz yıllık geçmişi olan bu siyasi çizginin büyük bir kırılmaya uğradığını göstermekteydi (Bulaç, 2009: 548). "Yenilikçi" kanat, artık salt kendilerini siyasi sahneden uzaklaştırmaya çalışan 'karşı kitlenin' varlığı üzerinden siyaset yapmakla mesafe kat edemeyeceklerini, aynı zamanda Milli Görüş çizgisinin de geçmişte yaptığı hataların sorgulanması gerektiğini anlamış olup, sistemle uyumlu, demokratik, hukuki, liberal ve Batı eksenli politikalara yönelmeyi tercih etmiştir. Bu yüzden 28 Şubat süreciyle RP'nin kapatılmasından Partinin "efsanevi lideri" Erbakan sorumlu tutulmuş ve Milli Görüş geleneğinde adeta devrim niteliğinde gelişmeler gözlenmiştir (Tekin, 2004: 53). Yaşanan gelişmeler neticesinde örgütlü bir muhalefet yürüten "Yenilikçiler" in parti içinde arzu ettikleri siyaset tarzını yürütemeyecekleri anlaşılmıştır. Ancak "Yenilikçiler" in FP'den ayrılmasına gerek kalmadan, Anayasa Mahkemesi kararıyla 15 Aralık 2000'de FP kapatılmıştır (Akdoğan, 2005: 624). Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararı, Milli Görüş Hareketi içinde iki siyasi partinin doğmasına yol açmıştır. 28 Şubat sürecindeki yenilgiyi mevzi kayıp olarak niteleyen İslamcı kesimlerde, farklı kurumlar altında örgütlenmeye, FP'nin ardından Saadet Partisi (SP)'ni kurmaya ve Milli Görüş Hareketi'nde siyaset yapmaya devam edenler olmuştur. Ancak toplumda "ne zaman iktidara gelseler engellenecekler" şeklinde yaratılan algıya, yaşanan sorunların İslamcılığın "ideolojik" yenilgisine dayandığı tespitini yapanlar da eklenince, farklı bir çatı altında daha popüler örgütlenmelere gitmeyi tercih edenler ve Milli Görüş Hareketi içinde sivrilen "Yenilikçiler"

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin kuruluş sürecinde yer almıştır (Yılmaz, 2005: 615).

5. İKİ MİLLİ GÖRÜŞ PARTİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Çalışmada incelenen siyasi partilerden RP'nin selefi olan Milli Görüş Partileri (MNP ve MSP), AP döneminde büyük sanayici ve serbest piyasadan yana izlenen, küçük ve bağımsız esnaf, zanaatkâr ve çiftçinin aleyhine olan politikalarından dolayı beliren sınıfsal ayrışmanın ürünü olarak ortaya çıkmış ve bu süreçte aleyhine politika izlenen 'mağdur' kitlelerce desteklenmiştir (Sarıbay, 1985: 96). 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'yle kapatılan İkinci Milli Görüş partisi MSP'nin halefi olarak 13 Temmuz 1983'te Avukat Ali Türkmen'in başkanlığında 33 kişi tarafından kurulan RP de (Çakır, 2005: 548), kendisini İslamcılık çeperi içinde ifade etmiş küçük ölçekli işadamları ve Anadolu'da henüz palazlanmaya başlayan yeni burjuva ile yoksul ve yeni kentleşmiş kitleler tarafından desteklenen bir Milli Görüş partisidir. Dünya görüşünü Milli Görüş şeklinde tanımlayan RP, dini motifleri ve mesajları olabildiğince açık bir şekilde kullanan hem İslamcı hem de milliyetçi bir parti olarak nitelenebilir. 28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin ve 21 Mayıs 1997'de RP'nin aleyhine açılan kapatma davasının ardından Partinin kapatılma tehlikesini gören yetkililerce (Mert, 2008: 79) Avukat İsmail Alptekin'in başkanlığında kurulan dördüncü Milli Görüş partisi FP de selefi RP gibi Meclis dışından isimlerce kurulan; ancak RP'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasından sonra, siyasi yasaklı isimler dışındaki bütün partililerin katılımıyla Meclis'te temsil edilme olanağına kavuşan bir siyasi partidir (Karaalioğlu, 2001: 10-11). RP'den farklı olarak Parti Programı'nda demokrasi ve insan haklarının öncelendiği, liberal değerlerin vurgulandığı ve RP'nin devamı gibi algılanmamak için Parti üst yönetiminde bir kısım eski ANAP'lı yöneticilerin yer aldığı FP (Poyraz, 2010: 326), her ne kadar RP'nin siyasi ve ideolojik mirasını görünüşte terk etmek zorunda kalsa da sayısız meşruiyet sınavından geçmek zorunda kalmış (Dursun, 2004: 7) ve nihayet RP'yle aynı kaderi paylaşmıştır. Milli Görüş Hareketi içinde yer alan her iki parti genel merkezden mahallelere kadar inmeyi başaran bir örgüt yapısına ve devasa bir üye sayısına sahip olduğu gibi, özellikle kadının kamusal alana çıkışı ve siyasallaşmasında öncü rol üstlenen RP, Hanım Komisyonları gibi örgütleri sayesinde en ücra köşedeki ailelerle bile irtibata geçerek geniş bir kitlenin Partiye üyeliğini sağlamış ve beğenisini kazanmıştır. Maurice Duverger tarafından kadro partileri ve kitle partileri şeklinde yapılan ayırım göz önünde tutulduğunda; her iki partinin de kitle partisi olduğu sonucuna erişilmektedir. Çünkü kitle partileri, parlamento dışında ortaya çıkan, geniş üye tabanlarına ve güçlü bir parti teşkilatlanmasına sahip (Türküne, 2003: 260), eşraftan, tüccardan, bankacıardan az sayıda ama yoğun bir yardım görmedikleri için çok sayıda kişiden meblağı az; ancak devamlı ödenti toplamak başka bir ifadeyle üye sayısını yüksek (Çam, 1999: 442) tutmak durumunda olan, faaliyetleri seçim zamanlarıyla sınırlı olmayan, parti bürokrasisinin gelişkin, örgütü disipline olmuş ve meclis gruplarının da örgüte katı bir disiplinle bağlı olduğu partilerdir. Esnek olmayan bir ideolojiye sahip olan kitle partilerinde, bu ideoloji doğrultusunda eğitim faaliyetleri ve parti içi propaganda ve seminerler de örgüt yapısını disiplinli ve canlı tutmanın yanı sıra, partinin ideolojisinin pekiştirilmesine de katkıda bulunmaktadır (Yücekök, 1987: 92). Meclis dışından kişilerce kurulmaları, küçük ölçekli işadamları ve Anadolu burjuvazisi ile yoksul ve yeni kentleşmiş kitlelerce desteklenmeleri, örgütsel ve siyasi faaliyetlerinin süreklilik arz etmesi, dozajı farklılık gösterse de Milli Görüş diye adlandırdıkları ideolojinin izlerini taşımaları bakımından her iki parti, kitle partisi olarak nitelenebilir.

RP ve FP, vatandaş-devlet ikileminde tercihini vatandaştan yana yaptığını beyan eden, adalet, bayındırlık, içişleri gibi konularda büyük bir hamleye ve revizyona gidilmesi gerektiği inancını paylaşan, gittikçe daha az dinsel kavramlardan oluşan, daha demokrat ve daha sivil toplumcu bir söyleme yönelen ve ehlileşen birer parti profili çizmiştir. Ordunun ve yargının soğuk nefesini sürekli ensesinde hisseden Milli Görüş Hareketi'ne mensup olan her iki parti, askeri müdahaleler ya da kapatma davalarıyla ülkenin yüzleştiği 'yukarıdan ayarlı' dönemlerin ürünü ve mağduru olan, ortak makûs kaderi paylaşan 'talihsiz siyasi partiler' olarak addedilebilir. İncelenen partilerden RP, kuruluşundan kapatılmasına kadar sürekli ordunun gözetiminde ve tesiri altında tutulmak istenen, selefi olan Milli Görüş partileri gibi karşı devrimci ya da Atatürk karşıtı bir siyasi parti olarak damgalanmaktan kurtulamayan bir partidir. Şöyle ki, henüz kurulmasının ardından ordunun kamu yaşamında İslam'ın rolüyle ilgili sert düzenlemeleri sürdürmeye karar vermesinden dolayı MGK tarafından kurucu üyeleri veto edilen ve bu yüzden 6 Kasım 1983 genel seçimlerine katılamayan (Yavuz, 1997: 71) RP'nin geniş bir halk desteği aldığı 24 Aralık 1995 genel seçimlerinden sonra da RP'siz hükümet arayışlarında ordu bizzat yer alarak birtakım etki ve telkinlerde bulunmuş, Refahyol Hükümeti'nin ilk altıncı ayından sonra da Batı Çalışma Grubu, Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ve Türkiye-İsrail Askeri Eğitim Anlaşması'nın Başbakan Erbakan'a imzalatılması gibi ordunun günlük politikada inisiyatifi ele alma hususundaki kararlılığını gösterdiği ve nihayet 28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin açıklanmasıyla Hükümetin iyice sıkışmış bir alanda MGK'nın gözetim ve denetimi altında yürütme faaliyetini icra etmeye mahkûm hale geldiği görülmüştür (Erdoğan, 2007: 15). 28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin ardından kurulan FP de selefi RP gibi katıldığı ilk genel seçimlerde ordunun telkin ve tesirlerinden nasibini almıştır. Şöyle ki, siyasal faaliyet alanını bir ölçüde belirleyen meşruiyet ölçülerini MGK dolayısıyla takip eden Cumhurbaşkanı Demirel tarafından 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimleri öncesinde seçim kampanyalarının 28 Şubat süreciyle hesaplaşmaya dönüştürülmemesi ve askerinin siyasete alet edilmemesi telkin edilmiş (Dursun, 2004: 7), seçimlerden önce çeşitli platformlarda üst düzey ordu mensuplarınca FP'yle irticayı özdeşleştiren veya "28 Şubat süreci gerekirse bin yıl sürer" gibi keskin beyanlarda bulunulmuş, FP'nin Genel Başkanı Kutun'la da ordu arasında başlayan restleşmeler FP'yi iyice çıkmaza sokmuştur. 7 Mayıs 1999'da FP aleyhine açılan kapatma davası da kapatılma baskısı altında geçecek yirmi altı aylık sancılı bir dönemi beraberinde getirmiş ve nihayet FP de halefi RP gibi Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır.

Adil Düzen retoriğine sahip olan RP, selefi olan Milli Görüş partilerinden farklı olarak, devletçi ve korumacı politikalarından vazgeçerek piyasa ekonomisi modeline yönelmiştir (Yavuz, 2005: 597). Ancak RP'nin Adil Düzen modeli, Batı'nın serbest piyasa ekonomisiyle Doğu Bloku ülkelerinin devlet kontrollü Sosyalizmi arasında karma bir ekonomik yapıyı canlandıran, devletin temel altyapı ve bölüşüm desteği sağlanmasında önemli rol oynadığı özel girişimin teşkilinin ekonominin lokomotifini olarak görüldüğü, özellikle faizsiz bankacılık gibi bir grup İslami elementi de içeren (Öniş, 1997: 754), hızlı ekonomik gelişme ve ulusal gelirin adil dağıtımına dayanan, kronik ekonomik problemlere ve toplumda algılanan ahlaki erozyona karşı geliştirilen eklektik, kompleks ve ütöpik bir ekonomik yapıyı ifade etmektedir (Yılmaz, 2012: 368). RP'nin halefi FP ise, birincil hedefi olarak Adil Düzen'i kurmak değil, insan hakları, siyasi özgürlük ve Türkiye'de özgürlük gibi alanları yeğlemiş (Küçükcan, 2003: 497); selefi RP'nin iktisadi liberalizmine aykırı, kolektif iktisadi anlayışından hayli uzaklaşmış bir görüntü sergilemiştir (Çaha, 2000: 171). FP'nin Programına göz atıldığında, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Parti Programı'na bakıldığında, devletin imkânlar dahilinde ticari ve sınıai faaliyetlerin dışında tutulması ve bu çalışmaların özel sektör eliyle yaptırmanın gerekliliği, devletin asli fonksiyonu olan güvenlik, adalet, eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerini

üstlenmesi, denetleyici, düzenleyici ve yol gösterici olarak özel teşebbüsün gelişebilmesi amacıyla serbest piyasa ekonomisinin gereklerini hazırlaması gerektiği, ana amaçlarının üretim ekonomisine geçmek olduğu (Fazilet Partisi, 1998: 15-16) şeklinde liberal ekonominin gereklerine vurgu yapılmış ve RP'den farklı olarak faizsiz bankacılık gibi İslami elementleri içermeyen, daha açık ve tutarlı bir söylemin hâkim olduğu görülmektedir.

MGK vetosu sebebiyle 6 Kasım 1983 genel seçimlerine katılmayan RP, ilk katıldığı 25 Mart 1984 yerel seçimlerinden başlamak üzere, 29 Kasım 1987 genel seçimlerinde, 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde, 20 Ekim 1991 genel seçimlerinde oy oranını sürekli olarak yükselten, en büyük başarısını 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde elde eden ve en son katıldığı 24 Aralık 1995 genel seçimlerinden de %21.3'lük oy oranıyla birinci parti olarak çıkmayı başararak popülaritesini zirveye taşıyan bir siyasi partidir. 18 Nisan 1999 genel ve yerel seçimlerinde genelde %15.4 oranında oy alan FP'nin oylarında ise, düşme olmuştur. Çünkü 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde RP'nin aldığı oy oranı göz önünde tutulduğunda, genel oylarda FP'nin %29'luk bir oy kaybının olduğu söylenebilir. Ancak yerelde belediyelerde %18.4, büyükşehir belediyelerinde %23.7 oy oranını yakalayan FP, her ne kadar RP'nin 27 Mart 1994 yerel seçimlerindeki başarısının altında kalsa da, yerel seçimlerde birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Seçimlerdeki performansı bu şekilde betimlenebilen iki Milli Görüş partisinin dış politika anlayışı birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Dış politikada Batı ve AB karşıtı bir politika izleyen RP'nin dış politikadaki temel hedefini, Türkiye ile geri kalan İslam ülkeleri arasında sıkı bir birlik oluşturmak teşkil etmektedir. Türkiye'yi ekonomik potansiyeli ve jeopolitik pozisyonu bakımından İslam dünyasının liderliği için doğal bir ülke olarak gören RP (Öniş, 1997: 754), AB'yi kültürel, ekonomik ve dini bakımdan farklı olması, karar alma sürecinin muğlak ve Türkiye'ye kapalı olması, Müslüman toplulukların AB içinde uğradığı baskıyı belirterek yoğun bir şekilde eleştirmekte ve reddetmektedir. Ayrıca özellikle Türkiye'nin AB'nin resmi karar alma sürecine dahil olmadan AB'nin dış ticaret politikasına uymak zorunda kaldığı gerekçesiyle Gümrük Birliği'ne de karşı çıkmıştır (Robins, 1997: 86). RP'nin halefi FP ise, selefinden farklı olarak ve biraz da varlığını garanti altına almak gayesiyle Batı'yla bütünleşme yanlısı, liberal ekonomi taraftarı ve demokratik hukuk devleti savunucusu bir parti görünümüne bürünmeyi yeğlemiştir (Okutan, 2006: 317). Türkiye'nin coğrafi konumu ve tarihi itibarıyla Avrupa ile ilişkilerden uzak kalamayacağını ve bu ilişkilerin düzeyinin ülkenin uluslararası konumunu etkilemeye devam edeceğini vurgulayan FP (Fazilet Partisi, 1999: 45), bir an önce AB'ye tam üye olunmasını istemiştir.

İslam Birliği ile ilişkili olarak G-7'nin alternatifi olarak D-8'in kurulmasını önermesi, Başbakan sıfatıyla Erbakan'ın ilk yurtdışı gezisini İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya gibi Asya ülkelerine yapması, Parti Programı'nda milli eğitim ve öğretimde din eğitimine ayrı bir önem verdiğini belirtmesi, başörtüsüyle üniversitelere devam edilmesine öncülük ederek destek vermesi, Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine ve din adamlarına iftar yemeği vermesi gibi çok sayıda örnek RP'nin dini motifleri ve mesajları olabildiğince açık şekilde kullanan İslamcı bir siyasi parti olduğunu göstermektedir. Kendisi için siyasetin başlıca bağlamı kapatılma korkusu olan FP ise, İslamiyet'e ve İslami değerlere açıkça göndermede bulunmadan kaçınarak, yerel yönetimlere yetki aktarımını vurgulayan, Türkiye'nin Avrupalı (AB yanlısı) dış politikasına bağlı olduğunu ilan eden; demokrasiye, birey ve insan haklarına vurgu yapan çok daha ılımlı bir programı ve söylemi benimsemiştir (Yavuz, 2011: 95). FP, Şen (2004: 275)'in belirttiği gibi, kendinden önceki Milli Görüş partilerince Müslümanların haklarının korunmasına yönelik yapılan laiklik tanımının kapsamını da tüm inanç gruplarını kapsayacak şekilde genişleten bir ifade şeklini tercih etmiştir. Birçok platformda devletin

müdahaleciliğinin yanı sıra, farklı inanç gruplarının birbirleri üzerinde baskı kurmalarına da karşı olduğunu ifade eden FP, kısmen de olsa Milli Görüş Hareketi'nin varolan laiklik anlayışının dışına çıkmaya başlamıştır.

Ayrıca FP, selefi Milli Görüş partilerinden farklı olarak sivil toplumun güçlendirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilere öncelikli konuları arasında yer vermeyi yeğlemiştir. Sivil toplum kuruluşlarıyla demokrasi arasında kurulan ilişkinin uzantısında, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesiyle demokrasinin güçlendirileceğini, demokrasinin güçlendirilmesiyle de halkın katılımının ve ülkenin güçlenmesinin sağlanacağını, toplumsal sorunların çözümündeki araçlardan biri olarak betimlediği sivil toplum kuruluşlarının önemini vurgulamıştır (Öner ve Tan, 2000: 162-163).

İslamcı bir parti olan RP'nin Programı'nda, ailenin milletin temeli olduğuna, fertlerin manevi eğitim ve gelişiminin aileden başladığına, ailenin güçlenmesi, huzur ve saadet içinde yaşaması ve her türlü yıkıcı maddi ve manevi tehditten korunması için gereken bütün önlemlerin alınacağına değinilmiş (Refah Partisi Programı, 1986: 8-9) olup, FP'nin Programı'nda da ailenin toplumun temel sosyal kurumu olarak görüldüğü ve ailenin korunup geliştirilmesinin partinin temel politikalarından biri olduğu ifade edilmiştir (Fazilet Partisi, 1998: 8). Muhafazakâr kimliğe sahip olan her iki partideki aile vurgusu, aileye gelenekleri üretmesi, bireye kimlik ve kişilik kazandırması, temel eğitim kurumlarından biri olma işlevini üstlenmesi bakımından kutsiyet atfeden muhafazakâr düşünceyle tutarlılık göstermektedir (Şeyhanlıoğlu, 2011:34). Ancak muhafazakâr düşüncenin aile içine hapsettiği, anne ve eş rolünde değer verdiği; geleneksel tarihsel rolünden sıyrılarak ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda bağımsız bir birey olarak yer almasına sıcak bakmadığı kadın, RP döneminde muhafazakâr düşüncenin teamüllerine ve önceki Milli Görüş partilerinden farklı olarak kamusal ve siyasi alanda görünmeye başlamış (Çakır, 2000: 32), fikirlerini sahiplendiği İslami düşünürlerin karşı oldukları “kadının kamusal alana çıkışı” konusunda büyük bir yol kat etmiştir. Bu süreçte RP'nin kadınlara karşı siyasette uyandırdığı ilgi kadının geleneksel ev kadını rolünden sıyrılıp politik bireye dönüşmesinde önemli rol üstlenmiştir (Çaha, 2010: 257). Aileden bağımsız olarak birey olarak kadına Parti Programı'nda değinmemesine rağmen izlediği politikayla Türkiye'de kadının kamusal ve siyasi alanda görünürlüğünün artmasında yadsınamayacak düzeyde katkısı olan RP'nin aksine FP'nin Program ve Seçim Beyannamesinde kadına yer verilmiştir. Parti Programı'nda kadının ailenin ve toplumun temel direği olarak görüldüğü, ekonomik ve sosyal hayatta daha başarılı olabilmesi için eğitim ve öğrenimine özel ilgi gösterileceğini belirten FP, Seçim Beyannamesi'nde de çalışan kadının korunmasının, kadının toplumsal konumu ve haklarının güvence altına alınmasının, eğitimde, siyasi ve ekonomik hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olmasının öncelikleri arasında yer aldığı ve bunlara dönük somut projelerinin olduğuna değinmiştir (Fazilet Partisi, 1999: 102-137). Ancak FP'nin Parti Programı ve Seçim Beyannamesi'ndeki bu farklılığın izlediği siyasete yansımadağı görülmüştür.

Yukarıda değinildiği gibi, 28 Şubat süreciyle miadı dolan RP'nin yerine Milli Görüş Hareketi'nin dördüncü partisi olarak FP geçmiş ve kapatılan RP'nin siyasi yasaklı isimleri dışındaki bütün partililer FP'ye katılmıştır. Ancak FP'nin kapatılmasından sonra Milli Görüş Hareketi'nin tek bir siyasi partiye kanalize olmadığı ve iki siyasi partiye bölündüğü görülmüştür. FP'de 28 Şubat süreciyle RP'nin kapatılmasından Parti'nin efsanevi lideri Erbakan'ı sorumlu tutan, Milli Görüş Hareketi'nin geçmişte yaptığı hataların sorgulanması gerektiğini düşünen, demokratik, hukuki, liberal ve Batı eksenli politikalara yönelmeyi tercih eden muhalif bir kanat olan “Yenilikçiler”in belirmesiyle Parti içinde devrim niteliğinde gelişmeler gözlenmiştir. FP'deki statükocu yapıyı savunan “Gelenekçi” kanada rağmen Parti içinde arzu ettiği siyaseti savunamayacağını anlayan “Yenilikçiler”in 14

Mayıs 2000’de yapılan FP Kongresi’nde “Gelenekçiler”in adayı olan Recai Kutan’a karşı kendi adayı olan Abdullah Gül’ü çıkarması, Milli Görüş Hareketi’ndeki kırılmaya işaret etmektedir. Nihayet FP’nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasıyla da, Milli Görüş Hareketi’nden iki siyasi parti doğmuştur. Bunlardan biri aynı çizgide yer alan beşinci Milli Görüş partisi olan Saadet Partisi ve “Milli Görüş gömleğini çıkararak” siyasi hayatına “muhafazakâr demokrat” kimliğiyle başladığını ifade eden AK Parti’dir.

6. SONUÇ

Milli Görüş Hareketi’nin ilk partileri olan MNP ve MSP, sırtını Batı’ya dönerek ülkenin dış politika yönelimini tersine çevirmeye çalışan, küçük sanayici ve tüccara dayalı bir ulusal gelişmeyi öngören, karşı devrimci ya da Atatürk karşıtı birer siyasi parti olarak damgalanmaktan, yargı ve ordunun tesir ve nüfuzundan, kendilerine biçtiği akıbetten kurtulamayan ‘talihsiz’ İslamcı partilerdir. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi’nin ardından cuntanın demokratik hayata dönüş kararıyla kurulan üçüncü Milli Görüş partisi olan RP de selefi Milli Görüş partileri gibi ordu ve yargının “bıktırıcı”/baskın tesirinden kurtulamayan, anti Batıcı ve yönelimi İslam ülkelerine dönük olan dış politika anlayışına sahip, dini motif ve mesajları alabildiğince açık bir şekilde kullanan; ancak selefi Milli görüş partilerine göre daha az dinsel kavramlardan oluşan, daha demokratik bir söyleme sahip olan, içinde birtakım İslami elementleri barındıran, eklektik, kompleks ve ütöpik bir ekonomi yaklaşımı olan Adil Düzen retorüğünü benimseyen, katıldığı yerel ve genel seçimlerde siyasi başarısını sürekli artırarak popülaritesini zirveye taşıyan, ‘Milli Görüş Hareketi’nin kalesi’ olarak nitelenebilen bir siyasi partidir. RP’nin kapatılma tehlikesini gören yetkililerce kurulan ve RP’nin kapatılmasıyla bağımsız kalan milletvekillerinin katılımıyla Meclis’te temsil edilme olanağına kavuşan FP, başta RP olmak üzere selefi Milli Görüş partilerinden farklı olarak dış politikada yönünü Batı’ya çeviren, söylemini demokrasi, insan hakları ve özgürlükler üzerine bina eden, Adil Düzen projesinden uzaklaşarak liberal ekonominin gereklerine vurgu yapan, İslami elementleri içermeyen bir ekonomi anlayışını benimseyen; ancak değişmesine rağmen selefi Milli Görüş partileri gibi ordu ve yargının soğuk nefesini sürekli ensesinde hisseden ve kendinden önceki Milli Görüş partilerinin makûs kaderini paylaşılan bir diğer siyasi partidir. Başka bir ifadeyle FP, 28 Şubat sürecinden ders çıkaran, bu bağlamda değişen; ancak kaderi değişmeyen bir siyasi partidir.

Sonuç olarak sosyolojik kökenler ve sınıfsal temsiliyet açısından benzerlik gösteren her iki partinin, Maurice Duverger tarafından yapılan kadro partileri ve kitle partileri şeklindeki ayırım göz önünde tutulduğunda kitle partisi olduğu, vatandaş-devlet ikileminde tercihini vatandaştan yana yaptığını beyan eden, adalet, içişleri, bayındırlık gibi konularda ortak düşüncelere sahip olan, ülkenin ordu ve yargının müdahaleleriyle yüzleştiği ‘yukarıdan ayarlı’ dönemlerin ürünü ve mağduru olan, doğuşu ve akıbeti benzerlik gösteren talihsiz Milli Görüş partileri olduğu görülmektedir. Ancak ekonomi anlayışı olarak hızlı ekonomik gelişme ve ulusal gelirin adil dağıtımını ana temalarına dayanan, birtakım İslami elementleri de içerecek şekilde dini, örfi ve ahlaki yönlere uzanan eklektik, kompleks ve ütöpik bir proje olan Adil Düzen’i benimseyen RP’nin aksine, FP’nin İslami elementleri içermeyen, daha açık ve tutarlı argümanlara dayanan bir ekonomi anlayışını benimsediği; katıldığı yerel ve genel seçimlerde siyasi başarısını sürekli artıran, Batı ve AB karşıtı bir politika izleyen RP’ye rağmen, katıldığı genel seçimlerde oylarını düşüren FP’nin 28 Şubat sürecinden ders çıkararak biraz da kendi varlığını garanti altına almak için Batı’yla bütünleşme yanlısı ve AB’ye tam üyeliği savunan bir parti olduğu anlaşılmaktadır. Dini motifleri ve mesajları selefi Milli Görüş partilerine göre daha az; ancak alabildiğince açık şekilde kullanan İslamcı parti RP’nin aksine FP’nin, dinsel kavramlardan imtina ederek

liberal değerleri vurgulayan, insan hakları ve demokrasiyi önceleyen bir söyleme yöneldiği, demokrasiyle ilişkili olarak gördüğü sivil topluma öncelikli konuları arasında yer veren bir parti olduğu tespit edilmiştir. Aile konusundaki vurgu benzerliğine rağmen kadının siyasal alanda görünümüne katkı sağlaması ve politize olmasında önemli roller üstlenen RP'ye karşın program ve seçim beyannamesinde kadına daha fazla yer veren FP'nin bunu izlediği politikaya aktaramadığı; miadı dolan her iki partiden sonra Milli Görüş Hareketi'ndeki bütünlüğün aynı şekilde korunamadığı, FP deneyimiyle Milli Görüş Hareketi'nde "Gelenekçiler" ve "Yenilikçiler" ayrımının belirdiği ve FP'nin kapatılmasıyla da SP ve AK Parti şeklinde Milli Görüş Hareketi'nden iki siyasi partinin doğduğu sonucuna erişilmiştir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (2011). Modern Türkiye'nin Oluşumu, (Çev.) ALOGAN, Y., Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKDOĞAN, Y. (2005). "Adalet ve Kalkınma Partisi", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- AKEL, A. (1999). Erbakan ve Generaller, Şura Yayınları, İstanbul.
- AKIN, K. (2000). Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olaylı Adam Erbakan, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- AY, Ş. (2004). "Türkiye'de Siyasal İslam", Mevzuat Dergisi, (83): 1-13.
- AYDIN, M. (2012). "Darbecilikte Son Perde: 28 Şubat", (Ed.) BABACAN, A., Bin Yıllık Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş, Cilt: 3, Pınar Yayınları, İstanbul.
- AYKOL, H. (2009). Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi, İmge Kitabevi, İstanbul.
- BAKAN, S. ve ARPACI, I. (2012). "Liberal Değişim Sürecinde Dönüşen ve Dönüştüren Muhafazakârlık", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2(2): 131-140.
- BAYRAMOĞLU, A. (2007). 28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, H. D. (2008). "Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of the AKP and Refah", Turkish Studies, 9(3): 407-421.
- BÖLÜKBAŞI, M. (2012). "Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1(1): 166-187.
- BULAÇ, A. (2009). Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri), Çıra Yayınları, İstanbul.
- CEVİZOĞLU, H. (2003). 28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- ÇAHA, Ö. (2010). Sivil Kadın Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum, Savaş Yayınevi, Ankara.
- ÇAHA, Ö. (2007). Dört Akım Dört Siyaset, Orion Kitabevi, Ankara.
- ÇAHA, Ö. (2000). "Türkiye'de Siyasal Partiler ve Avrupa Birliği", İslâmî Araştırmalar Dergisi, 13(2): 163-170.

- ÇAKIR, R. (2005). "Milli Görüş Hareketi", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAKIR, R. (2000). "Dindar Kadının Serüveni", Birikim, (137): 27-35.
- ÇALMUK, F. (2005). "Necmettin Erbakan", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÇAM, E. (1999). Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul.
- ÇAYHAN, E. (1997). Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- DEMİREL, A. (2013). "Çok Partili Hayat, Siyaset, Partiler, Seçimler", (Ed.) DEMİREL, A. ve SÖZEN, S., Türk Siyasal Hayatı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- DURŞUN, Ç. (2004). "Televizyon Haberlerinde Siyasal İslamcı Partinin Temsili: 1999 Seçimlerinde Fazilet Partisi", Selçuk İletişim, 3(3): 5-20.
- DURŞUN, Ç. (2003). "İslamcı Basında Kemalizm Karşıtlığının Kurulması", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58(4): 47-82.
- Erbakan Hükümeti Koalisyon Protokolü (RP-DYP) (1996), <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP54.htm>, 17.06.2014.
- ERDOĞAN, M. (2006). "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ERDOĞAN, M. (2007). "28 Şubat Darbesi", (Ed.) Birey Yayıncılık, 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- ERMAĞAN, İ. (2011). "Bir Medya Aktörü Olarak Milli Gazete'nin Avrupa Birliği Algısı", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (24): 225-245.
- ESER, H. B. (2013). "Türk Siyasal Kültürü İçinde Dinin Rolü Üzerine Bir Açıklama Çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 18(3): 201-224.
- Fazilet Partisi (1998). "Fazilet Partisi "Öncü Türkiye İçin Elele" Demokrasi İnsan Hak ve Özgürlükleri, Barış, Adalet ve Öncü Bir Türkiye İçin Kalkınma Programı", <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/kutuphanede%20bulunan%20dijital%20kaynaklar/kitaplar/siyasi%20parti%20yayinlari/199801418%20fazilet%20partisi%20oncu%20turkiye%20icin%20elele/199801418%20fazilet%20partisi%20oncu%20turkiye%20icin%20elele.pdf>, 11.03.2014.
- Fazilet Partisi (1999). "Günüşiğin Türkiye 18 Nisan 1999 Seçim Beyannamesi", <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/gazeteler/web/kutuphanede%20bulunan%20dijital%20kaynaklar/kitaplar/siyasi%20parti%20yayinlari/199902131%20fazilet%20partisi%20secim%20beyannamesi%201999/199902131%20fazilet%20partisi%20secim%20beyannamesi%201999.pdf>, 04.03.2014.
- GÜLALP, H. (1999). "Political Islam in Turkey: The Rise and Fall of the Refah Party", The Muslim World, 89(1): 22-41.
- HEPER, M. (2006). Türkiye'de Devlet Geleneği, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- KARAALIOĞLU, M. (2001). Hilal ve Ampul Fazilet'ten Saadet ve AK Parti'ye Bir Hareketin Öyküsü, Bakış Yayınları, İstanbul.
- KOCABAŞ, S. (1997). Refahiyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası, Vatan Yayınları, İstanbul.
- KONGAR, E. (2006). 21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KÜÇÜKCAN, T. (2003). "State, Islam, and Religious Liberty in Modern Turkey: Reconfiguration of Religion in the Public Sphere", Brigham Young University Law Review, (2): 475-506.
- KÜÇÜKYILMAZ, M. (2010). Türkiye'de Siyasal Katılım Tek Partiden AK Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- MERT, L. Y. (2008). Cumhuriyet Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler Kapatma Davaları, Gerekçeleri ve Sonuçları, İlkim Basın Yayın Dağıtım, Ankara.
- OKUTAN, M. Ç. (2006). "Adalet ve Kalkınma Partisi: Muhafazakâr Demokrat mı, Hıristiyan Demokrasinin Müslüman Versiyonu mu?", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(1): 307-324.
- ÖNER, Ş. ve TAN, M. (2000). "Türkiye'de Siyasal Partilerin Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Kavramsal-Kuramsal Yaklaşımları", Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 1(1): 151-171.
- ÖNİŞ, Z. (1997). "The Political Economy of Islamic Resurgence in Turkey: The Rise of the Welfare Party in Perspective", Third World Quarterly, 18(4): 743-766.
- ÖRMECİ, Ö. (2008). İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Hayatı, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- POYRAZ, F. (2010). "Milli Nizam Partisinden AK Parti'ye "İslami Hareketin Partileri ve Değişim"", (Ed.) UZUN, T., İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler Orion Kitabevi, Ankara.
- Refah Partisi Programı (1986). Eser Matbaası, Samsun.
- Refah Partisi (1995). "24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi (Özet)", <http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/KUTUPHANEDE%20BULUNAN%20DIJITAL%20KAYNAKLAR/KITAPLAR/SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995/199601072%20RP%20SECIM%20BEYANNAMESI%201995.pdf>, 06.04.2014.
- ROBINS, P. (1997). "Turkish Foreign Policy under Erbakan", Survival: Global Politics and Strategy, 39(2): 82-100.
- SAFİ, İ. (2007). Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar, Lotus Yayınevi, İstanbul.
- SARIBAY, A. Y. (2005). "Milli Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçeriği", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- SARIBAY, A. Y. (1985). Türkiye'de Modernleşme Din ve Devlet Politikası "MSP Örnek Olayı", Alan Yayıncılık, İstanbul.

- ŞEN, S. (2004). AKP Milli Görüşçü Mü? (Parti Programlarında Milli Görüş), Nokta Kitap, İstanbul.
- ŞEYHANLIOĞLU, H. (2011). Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti, Kadim Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Y. (2004). AKP'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği, Orient Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Y. ve OKUTAN, Ç. (2011). Türk Siyasal Hayatı, Orion Kitabevi, Ankara.
- TETİK, G. (2000). "Uluslararası Avrupa Birliği Şurası", Diyanet Aylık Dergi, (114): 25-26.
- TORUK, İ. (2011). "Türkiye'de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (30): 483-514.
- TUTAR, H. (2007). Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar, Bizim Kitaplar, İstanbul.
- TÜRKÖNE, M. (2003). "Siyasi Partiler", (Ed.) TÜRKÖNE, M., Siyaset, Opus Yayınları, İstanbul.
- TÜRKÖNE, M. (1994). Modernleşme Laiklik ve Demokrasi, Ark Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, M. (19 Ekim 1996). "Refah Değişiyor mu, Değiştiriyor mu?", <http://www.aksyon.com.tr/aksyon/haber-1862-33-refah-degisiyor-mu-degistiriyor-mu.html>, 06.07.2014.
- ÜSTE, B. (2006). "Türkiye'de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AET/AT/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(3): 332-349.
- YAVUZ, M. H. (1997). "Political Islam and the Welfare (Refah) Party in Turkey", Comparative Politics, 30(1): 63-82.
- YAVUZ, M. H. (2005). "Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, M. H. (2011). Erbakan'dan Erdoğan'a Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam, (Çev.) ADALI, L., Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YEŞİLADA, B. A. (2002). "The Virtue Party", Turkish Studies, 3(1): 62-81.
- YILMAZ, M. E. (2012). "The Rise of Political Islam in Turkey: The Case of the Welfare Party", Turkish Studies, 13(3): 363-378.
- YILMAZ, N. (2005). "İslamcılık, AKP, Siyaset", (Ed.) BORA, T. ve GÜLTEKİNGİL, M., Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık (Cilt 6), İletişim Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Z. (2011). "Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği", (Ed.) SANCAR, S., Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- YÜCEKÖK, A. N. (1987). Siyasetin Toplumsal Tabanı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.